

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Albert Ludwig Roine

Koolmeister, preester, filosoof Jakob Vaarask (1862-1936)

magistritöö

Juhendaja: Dr. James M. White

Tartu 2022

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Koolmeister Jakob Vaarask.....	6
1.1 Kodu ja kasvamine Röpina kihelkonnas.....	6
1.2. Tartu II Öpetajate Seminari kasvandik.....	9
1.3 Koolmeister usuvahetusliikumisaegsel Läänemaal.....	13
1.4 „Jumal, Tsaar ja mina valitseme siin üksinda” – Vaarask kui pedagoog.....	19
2. Preester Jakob Vaarask.....	22
2.1. Tants Vormsi preestritooli ümber.....	22
2.2. Võitlus Vormsi hingede pärast.....	24
2.3. Mäemõisa tõmbunud Vormsi preester.....	29
2.4. Preester õigeusu ääremaal.....	33
3. Filosoof Jakob Vaarask.....	36
3.1. Võlgadega kurnatud kinnisvaraomanik.....	36
3.2 Vaaraski filosoofiline tegevus.....	38
3.3 Jakob Vaaraski pärand.....	43
Kokkuvõte.....	47
Summary.....	49
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	51
Lisad.....	54

Sissejuhatus

Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade Jakob Vaaraski (1862-1936) elust ja tegevusest. Vaaraski eluloo uurimine on vajalik temalt säilinud pärandi lihtsamaks kasutamiseks. Rahvusarhiivis säilitatakse Vaaraski isikuarhiivis (EAA.2288) päevikuid, mida ta kirjutas peaaegu igapäevaselt aastatel 1883-1917. Vaaraski kirjutatud 44 köidet on uurijatele tohtu rikas egodokument, mis kajastab nii tema isikut kui laiemalt ajalooümbundi tema ümber. Eriliselt märkimisväärne on Vormsi ajalooallikate katkendlik säilimine sellest perioodist, tehes Jakob Vaaraski omapäraseks Vormsi kroonikuks.

Töö ülesehitus

Töö on jagatud kolme Jakob Vaaraski põhitegevusele pühendatud peatükki. Esimeses peatükis uurin Jakob Vaaraski perekonnalugu alates 1840. aastate usuvahetusliikumisest kui tema isapoolsest pereliikmetest said õigeusklikud. Edasi käsitlen Vaaraski varajast elukeskkonda Verioral Röpina kihelkonnas ning jälgin tema teekonda Tartu II Õpetajate Seminarist tegusaks koolmeistriks Läänemaal.

Teises peatükis uurin tema saamist Vormsi õigeusu preestriks ja tema pikka ametiaega, mis vältas aastatel 1894-1926. Püüan tuua esile Vaaraski põhilise tegevuse kuni karjääri kibeda lõpuni. Kahe esimese peatüki lõpus püüan biograafiliste andmete asemel laiendada Vaaraskiga seotud käsitlust ja paigutada Vaaraski omapärase karakteri oma aega. See toimub katses laiemalt analüüsida tema tegevust koolmeistrina ja preestrina.

Kolmas peatükk on pühendatud Vaaraski elu viimasele kümnendile ning tema filosoofilistele mõtetele. Läbitöötatud allikate põhjal proovin muuhulgas kirjeldada uut usku, mille loomisega Vaarask pingutas palgatöö kõrval aastakümneid. Töö lõpeb Vaaraski pärandit puudutava analüüsiga. Kuna tema pärand on loomulikult seotud otseselt tema isikuarhiivi säilimisega, on isikuarhiivi ajalugu puudutav osa sissejuhatusel käesoleva töö lõpus.

Allikad ja meetodid

Jakob Vaaraski isik paelus ajaloolasi juba tema eluajal. On teada, et vähemalt kolm ajaloolast oli temaga saanud kokku või pidas temaga kirjavahetust. 1924. aasta suvel kogus noor ajalootudeng Juhan Libe, EKS-i stipendiaat, Ridala kihelkonnas rahvaluulet. Kogumisretke teisel päeval kohtus ta Vaaraskiga, kellega ta vestles mitu tundi. Toimunud kohtumisest on säilinud kirjeldus mitte ainult Vaaraski ajaloolisest tegevusest vaid oma reisipäevikusse Libe salvestas ka mulje Vaaraskist nende kohtumishetkel.¹

Libe kirjapanekuid sellest kohtumisest luges hiljem üks teine ajalootudeng, Leida Rebane. Tal ei õnnestunud Vaaraskiga kohtuda, kuid ta saatis talle kirja koos huvitavate küsimustega seoses uurimistööga Läänemaa usuvahetusliikumisest.² Teatavasti Vaarask ei vastanud kunagi sellele kirjale. Vaaraski põnevat iseloomu ühe usuvahetusliikumise aegsel kohtuprotsessil käsitles Rebane avalikest arhiividest leiduva teave najal. Rebase suurepärane uurimistöö Läänemaa usuvahetusliikumisest on säilitanud oma väärtuse Vaaraski vaikimisest hoolimata.³ 19. sajandi usumaastikut uurides ei saa mööda ka Rebase juhendaja Hans Kruusi Eesti ajalookirjanduse põhiteostesse kuuluvast tööst 1840. aastate usuvahetusliikumise kohta.⁴

Ilmselt ainuke ajaloolane, kellel õnnestus Vaaraski käest saadud ajaloolist teavet kasutada oma uurimistöö jaoks oli Aleksander Loothing. 1930. aastate alguses hakkas gümnaasiumiõpilane Loothing uurima 1905. aasta sündmusi Läänemaal. Ta kas kohtus Vaaraskiga või Vaarask vastas Loothingu ringkirjadele, mida ta saatis Läänemaa erinevatele tegelastele.⁵ Sündinud kontakti tulemusena võis Loothing viidata Jakob Vaaraski päevikule, kirjeldades 1905. aasta sündmusi Vormsil.⁶ Hiljem leidis Loothingu kirjapandud uuesti kajastamist Mihkel Aitsami sulest.⁷

1 Ajalooline traditsioon Ridala ja Lääne-Nigula kihelkonnas, kogunud Juhan Libe 1924. aastal [Võrguteavik] / HTML kujundaja Karl Jaago ; Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond (Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2019).

2 RA, EAA.2288.1.9, l. 60: Leida Rebane Jakob Vaaraskile 01.09.1932.

3 Leida Rebane, „Usuvahetuslik liikumine Läänemaal aa. 1883—1885.”, *Ajalooline Ajakiri*, 2, 3, 4 (1933).

4 Hans Kruus, „Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-dail aastail” (Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1930).

5 Loothingust ajaloouurijana vt. Tiit Rosenberg, „1905. aasta mässumehi ja ajaloouurijaid Läänemaalt: Mihkel Martna, Mihkel Aitsam ja Aleksander Loothing”, *Läänemaa Muuseumi toimetised* (2006), lk. 17.

6 Aleksander Loothing, „1905. aasta sündmused Läänemaal”, *Eesti kirjandus 1935* (Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1935), lk 465.

7 Mihkel Aitsam, „1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid Eestis” (Tartu: Ilmamaa 2011), lk. 85-86.

Uuematest autoritest Jaanus Plaadi põhjalik töö Läänemaa usuliste liikumiste uurimises on olnud abiks sellegi töö kontekstualiseerimiseks.⁸ Baltikumi õigeusu ajalugu on teiste hulgas uurinud James White. Ta on Jakob Vaaraski isikuarhiivi taasavastaja ning on kirjutanud põhjalikud ülevaated Vaaraski keskkonnast nii Pühtitsas kui Vormsil.⁹

Jakob Vaaraski lugu on põhiliselt peidus Eesti Rahvusarhiivis. Laias laastus võib töös kasutatavaid arhiiviallikaid jagada kaheks: Jakob Vaaraski isikuarhiivi (EAA.2288) dokumendid ja Vaaraski elu kajastavad dokumendid mitmetes erinevate arhiivifondides.

Jakob Vaaraski isikuarhiivi kõige väärtuslikum osa on varem mainitud päevikud. Lisaks päevikutele Vaarask pidas aastatel 1883-1909 tööpäevaraamatuid. Nendesse Vaarask on süstemaatilisel kirjutanud üles oma tegevuse ning kus ja millal see tegevus toimus. Tähtsamad allikad, kus Vaarask kirjeldab põhjalikumalt oma tegevust on tema kirjad sugulastele, palvekiri Riia piiskopile koos põhjaliku elukirjeldusega ning samuti päeviku vormis peetud Vormsi kirikukroonika.

Töö on sündinud Tartu Ülikooli usuteaduskonna projekti „Õigeusk kui solidaarsus: uuring õigeusu kiriku rahvuslikust kogukondlikkusest (sobornost) Eestis 19.–20. sajandil“ raames. Sellele lisaks on allikatega töötamist toetanud READCOOP, Transkribus Scholarship Programme¹⁰ kaudu, mis on võimaldanud 2400 Vaaraski päevikulehekülje masinloetavaks tegemist ilma lisakuluta. Projekti lõpuks on Jakob Vaaraski masinloetud päevikud kõigile kättesaadavad Rahvusarhiivi digikeskkonnas.

Selle töö valmimise ajal on Vaaraski päevikutest masinloetud põhiliselt aastate 1893-1895 päevikute sissekanded. Et paremini hoomata Vaaraski päevikute mahtu toon näitena, et üks päeviku köide, mis kajastab ajaperioodi 01.01.1894-27.08.1894 sisaldab umbes 77 000 sõna. See tähendab, et töö lisades ei ole mainitud kõiki Vaaraski „motolaule“, vaid ainult need, mis on töö käigus praeguseks ette juhtunud. Paratamatult tähendab see ka selles töös Vaaraski päevikute kasutamist põhiliselt ainult võrdlemisi kitsal ajaperioodil, kui Vaarask tõusis koolmeistri ametist preestriks.

8 Jaanus Plaat, „Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiemaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni“ (Tartu, Eesti Rahva Muuseum, 2001).

9 White, James. „Russian Orthodox Monasticism in Riga Diocese, 1881-1917“. Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes, 62 (3-4, 2020), 373–398. ja „Changing Tides of Nation and Confession: Building Orthodoxy and Empire on the Island of Vormsi, 1873-1905“. Ab Imperio [ilmumas 2022].

10 <https://readcoop.eu/transkribus/scholarship/>

1. Koolmeister Jakob Vaarask

1.1 Kodu ja kasvamine Röpina kihelkonnas

Arvatavasti 1884. aastal Jakob Vaarask kirjutas üles oma vanatädi Mai Vaaraski suulise pärimuse Vaaraskite ajaloost:

„Peale Rootsi-Wene sõja on tulnud meie sugu isa /Toomas ei ole selget teadust/ Metsavaarale elama oma wana naisega. Ta on olnud sugu poolest eestlane. Temal oli kaks poega, ühe nimi oli Märt, teise nimi Mihkel. Märt jäi Metsavaarale elama[...]. Märtil oli üks ainus poeg Jaan. Jaanil oli kaks poega: Peeter ja Peedo.[...] Peedo jäi Metsavaarale elama. Temal oli kaks poega Paab ja Jaan ning kolm tütar: Mari, Liisu ja Mai.[...] Jaan jäi Metsavaarale elama. Temal oli kolm poega Jakob, Samuil, Willem ja wiis tütar: Kato, Wiio, Juula, Lota, Anni. [...] Samuel jäi Metsavaarale elama; temal oli wiis poega: Peedo, Peeter, Jaan, *Jakob*, Mihkel ja kaks tütar: Maarja ja Leena.“¹¹

Sinna sammas Röpina kihelkonna Veriora vallas asuvasse Metsavaara (varem ka lihtsalt Vaara) tallu, õpetaja perekonda, sündis Jakob Vaarask 8. (20. ukj) augustil 1862.¹² Juba enne Jakobi sündi Vaaraskid, kelle perekonnanimi on ilmselt tuletatud nende talukohast¹³, olid küllaltki eeskujulikud kogukonna liikmed.

Röpinas kinnitas õigeusk oma kanda juba 18. sajandi keskel, kui sinna asutati 1752. aastal Püha Sakaria ja Elisabeti õigeusu kogudus koos kirikuga. Koguduse liikmed koosnesid kuni usuvahetusliikumise alguseni ainult kohalikest venelastest. Nii leiame ka Vaaraskid kui "sugu poolest eestlased" enne usuvahetusliikumist Röpina luterlikes kirikuraamatutes.¹⁴ Kui 1840. aastate alguses levis Riias kulutulena idee talurahva võimalusest vahetada usuliku kuulumist protestiks valitsevatele sotsiaal-poliitilistele oludele, siis Võrumaal just Röpina kihelkonnas osutus usuvahetusliikumine Karula ja Hargla järel kõige elavamaks.¹⁵ Rahvamälu teadis rääkida usuvahetusliikumise ajal tegutsenud Röpina sõbralikust ja eesti keelt valdavast preestrist, Eufimi

11 RA, EAA.1914.1.1, l. 8p-9. Märkmed koguduse tegevuse ja liikmete kohta. Vormsi õigeusu koguduse arhiivi kuuluvad märkmed on Vaaraskilt kogudusse mahajäänud mustandlikud dokumendid. Osa materjalist kajastab aega enne Vormsile saabumist. RA, EAA.1865.2.72/3, l. 8: Veriora mõisa hingerevisjoni andmetel Jakobi tädi Mai Vaarask sündis u. 1814. aastal, suulise pärimuse mahakirjutamisel on Mai vanuseks märgitud 70 ehk oletatavalt on see kirja pandud 1884. aastal. Sama perioodi kajastavad ka teised säiliku dokumendid.

12 RA, EAA.1971.1.181, l. 25p: Röpina EAÕK meetrikaraamat, RA, EAA.3380.1.39, l. 4p: Veriora valla nimejuhataja. Kolmest Vaara talust Jakob Vaarask sündis kolmandasse ehk hiljem ta isa järgi nimetatud Mõtsavaara-Sammulisse.

13 Röpina kihelkondade nimede kohta vt. Evar Saar, „Röpina perekonnanimed ja lisanimed“, *Emakeele Seltsi aastaraamat* 64 (2018), 205–231.

14 RA, EAA.1269.3.4, l. 325: Röpina EELK meetrikaraamat.

15 Hans Kruus, „Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-dail aastail“ (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1930), lk. 342.

Verhoustinskist. See noor preester oligi rahvaliidumise jaoks ettevalmistatud, kui Pihkva vaimulikus seminaris kümnendi alguses mh. eesti keelt pisut õppinuna ta määrati seminari järel 1843. aastal Rāpina preestriks ja oli tõenäoliselt ainuke Eestis usuvahetusliikumise alguses tegutsenud, eesti keelt pruukiv õigeusu preester.¹⁶

23. septembril 1845 liitusid Rāpina õigeusu kogudusega esimesed luterlased, Veriora valla Pāāsna-Metsavaara küla elanikud Ivaski Hans, Tsimmi Jakob, Kūūdse Paap, Vaara Paap ja Jakobi vanaisa Vaara Jaan.¹⁷ 1888. aastal kirjutatud Rāpina õigeusukiriku kroonika rõhutas kohalikul usuvahetusliikumisel kahe talupoja suurt eeskju. Hans Kruusi vahendusel säilinud kroonikakirjelduse järgi mainitakse esimesena Jaan Vaaraskit, kes olnud "oma aja kohta jõukas, karske ja jumalakartlik mees, kes andud oma maja hinnata tarvitafa õigeusuliste jumalateenistusteks ja laste õpetamiseks".¹⁸

Mis võisid olla Vaaraskite motiivid usuvahetamisel? Sellele on allikate puudumisel raske vastata. Kruus on täheldanud usuvahetusliikumises peremeeste vähest osakaalu. Vaaraskite puhul tegemist oli just selle kriitilise elemendiga. Vaaraskid ostsid ka oma talu päriseks 1870. aastal.¹⁹ Huvitaval kombel on Metsavaara juba siis pandud Jakobi vendade Peedo ja Jaani nimele aga mitte Jakobile.

Talu jõukusele ja tugevale osalemisele kohalikus õigeusu kogukonnas osutab Vaaraskite püüd asutada õigeusu abikool Metsavaarale. Pāāsna ja Metsavaara külad olid Veriora vallas usuvahetusliikumises kõige aktiivsemad ja seal vahetati usku kõige rohkem. Rāpina kihelkonnas külakoolide arv tõusis usuvahetusliikumise kümnendil peaaegu kahekordseks.²⁰ Suure õigeusuliste arvu tõttu oli vaja luua piirkonda õigeusu abikool.

Kooli asutamisega Metsavaarale aga polevat olnud Veriora mõisnik Johann Alexander von Roth pikemat aega nõus, mille tõttu Vaara Jaani poeg, Jakobi isa, Samuel Vaarask andis küla lastele

16 Ajaloolist traditsiooni Rāpina kihelkonnast Rāpina ja Kahkva valdadest [Võrguteavik] / Miralda Ehrlich ; Eesti Kirjandusmuuseum, (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, c2006).

17 Nigul Hindo, Ap. Õigeusu Rāpina kogudus: 1752-1937 (Tartu: J. Mällo, 1937), lk. 13.

18 Kruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-dail aastail, lk. 379. Teisena mainitakse kroonikas nimeliselt esile koolmeister Hindovit, kelle järeltulijast võrsus samuti hiljem õigeusu preester - Nigul Hindo (1897-1970). Kroonika pole tänaseni säilinud või ta ei ole jõudnud Rahvusrhiivi.

19 RA, EAA.3416.3.17, l. 256: Metsavaara taluaseme kontrakt. RA, EAA.2486.3.266, l.18: Charte zu dem priv. Gute Paulenhof gehörigen Gesindes Metsawara Sammul.

20 Lembit Andresen, Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. III, Koolireformid ja venestamine (1803-1918), (Tallinn: Avita, 2002), lk. 92.

kodus tasuta õpetust. Lõpuks ta jõudis ehitada ka uue maja kooli jaoks, kus 1868. aastal avati Veriora valla õigeusu abikool.²¹

Avatud koolis oli ta ametlikult kooli eestseisja. Alates 1872. aastast oli õpetajana tema abiks ja järglaseks ta vanim poeg, Jakobi vanem vend, Peedo Vaarask, kes hoidis kihelkonnakooli haridusega peremehe-õpetaja ametit kuni 1889. aastani, kui kool kolis Metsavaaralt ära.²² Sel samal 1872. aastal Samuel Vaarask sai Riia piiskopi ja Liivimaa kubernerite eestkostel Rahvahariduse Ministeeriumist aumärgi talurahva harimise eest, mida ta olevat teinud tasuta aastatel 1846-1869. Aumärgiks oli Aleksandri lindiga medal, kuhu oli graveeritud "tragiduse eest".²³

Seega sünnib Jakob Vaarask jõukasse tallu, haridusse pühendunud perekonda kohaliku õigeuskogukonna keskusesse. Saanud kodus alghariduse oleks tal olnud igati loomulik oma vanema venna eeskujul minna edasi omandama teise astme õpet kodu lähedale Räpina kihelkonnakooli. Tundub, et noorel Jakobil oli üsna vara kindel otsus hakata kas õpetajaks või vaimulikuks aga seda korraliku kutsehariduse omandamise kaudu.

Samas tal oli ka selleks perekonnas suurimad võimalused. Kolmest Samuel Vaaraski täiskasvanuks sirgunud lapsest Jakob oli keskmine. Vanim poeg Peedo jätkas isa jalajälgedes perekonnapeana ja külakooliõpetajana. Noorimale vennale Jaanile jäi kanda nekrutikohustuse koorem, teenides Vene armee ridades kümme aastat peamiselt Soomes. Pealtnäha Jakobi elutee algust iseloomustab teatud sorti valikuvabadus.

1878. aastal asus ta teele koduprovintsi teise nurka, Kuressaarde. Ta astus Kuressaare Püha Nikolai kiriku juures tegutsevasse Kuressaare Abikoolmeistrite Kooli, mis oli mõeldud õigeusu abikoolide õpetajate ettevalmistuskursusteks.²⁴ Vastuvõtmise kooli põhines vallakoolis omandatud eelteadmistele, mille Vaarask pidi saama oma isa käest kodus. Kuressaare ettevalmistuskoolis õpetajateks olid peamiselt Kuressaare gümnaasiumi õpetajaid, seega võis teise astme õpe olla seal kohati tugevam kui Räpinal. Kuressaare ettevalmistuskooli iseloomustavaks seigaks on mainitud õppeasutuse vene keele õpetust, seda eriti saksa keele arvelt, nimelt saksa keelt ei õpetatud üldsegi.

21 Hindo, Ap. Õigeusu Räpina kogudus: 1752-1937, lk. 37.

22 Samas lk. 37. RA, EAA.1971.2.1, nummerdamata (RA digiarhiivis kaader 166, 176): Räpina AÕK aruanne 1872, 1873.

23 RA, EAA.291.1.12804, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa Kindralkubernerite arhiiv: „Дело о награждении крестьянина Вараск за безмездное обучение православных детей”.

24 Eesti Kooli Ajalugu 2. köide 1860. aastaist 1917. aastani (Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus), lk 270.

Kooli silmapaistvamateks lõpetajateks on loetud professor Aleksander Poleštšuki ja tõlkijat Timotheus Kuusikut. Mõlemad läksid edasi Tartu II Õpetajate Seminari ja olid Vaaraski lennukaaslasteks, viimane olevat olnud juba Kuressaare aegadest ka Vaaraski lähedamaid koolisõpru.²⁵ Vaarask lõpetas kolmeaastase kursuse ühe aastaga ja läks edasi Tartu II Õpetajate Seminari.

1.2. Tartu II Õpetajate Seminari kasvandik

Vaarask alustas õpinguid Tartus 1880. aastal. Tartu II Õpetajate Seminar asutati ainult mõni aasta varem, 1878. aastal, eesmärgiks koolitada rohkem vene keele oskusega õpetajaid kohalikesse kubermangudesse. Vaarask õppis seminaris kolm aastat, lõpetades kevadel 1882. aastal. Tartu II Õpetajate Seminari kui õppeasutuse algusaastaid, aastaid millal ka Vaarask koolipinki kulutas, on iseloomustatud seminaristide poolt üsnagi vabameelseteks. Venestamise surve ka Seminaris algas alates 1883. aastast, millal seminari õppekorraldus muutus radikaalselt. Toimunud muutust ilmestab hästi ka asjaolu, et suurem osa Vaaraski aegsetest õpetajatest oli selleks ajaks juba lahkunud või sunnitud lahkuma.

Seminari õppekava enne 1888. aastat oli lai. Eriaineteks olid õpetamisega seotud ained nagu pedagoogika, didaktika, pedagoogika ajalugu, õppeainete ajalugu ja meetodika. Üldaineteks jälle luteri ja õigeusu õpetus, vene, eesti ja saksa keel, rehkendus, geomeetria, algebra, geodeesia, füüsika, füsioloogia, anatoomia, tervishoid, loodusteadus, üldajalugu, vene ajalugu, maateadus, kosmograafia, muusika teooria ja mängimine, laulmine, joonistamine, ilukirjutus, võimlemine, käsitöö ja aiatöö.²⁶

Seminari esimene direktor oli ukrainlane Leo Zdanovits (ametiaeg 1878-1883), keda on iseloomustatud üsnagi vabameelseks tegelaseks. Seminar sattus talle juhitavaks Eesti rahvusliku liikumise kõrgajal. Seda liikumist ta Eesti seminaristide seas ei pidurdanud vaid pigem olevat ergutanud õpilasi osalema aktiivselt ühiskondlikus elus. Kui C. R. Jakobson suri 1882. aasta märtsis, siis olevat ta saatnud seminaristid ära kirikusse tema mälestusjumalateenistusele.²⁷ Teiste seas seal pidi istuma ka seminari kolmanda aasta õpilane, Jakob Vaarask.

25 RA, EAA.2288.1.37: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 05.07.1894.

26 Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928 (Tartu: Tartu Õpetajate Seminari vilistlaskogu väljaanne), lk 71.

27 Samas, lk 79.

Tähtsamatest Vaaraski-aegsetest õpetajatest seminaristide mälestustes on hinnatud eesti keele õpetaja Mihkel Veske (ametiaeg 1878-1881) tegevust. Mihkel Veske oli aktiivne rahvusliku liikumise tegelane, kes lisaks keeleteaduse nüansside õpetamisele olevat lisaks laiendanud õpilaste silmaringi, seda eriti ühiskonda puudutavates poliitilistes küsimustes.²⁸ Veske küll sunniti lahkuma seminarist juba 1881. aastal aga võib olla üsnagi kindel, et ta jõudis enne seda avaldada tugevat muljet ka Vaaraskile. Vaaraski särav keeleteadus, huvi kirjutamise ja luuletamise vastu ja tugev huvi poliitikasse on kõik kaudsed viited Veske õppeklassi tegevusele.

Teine õpetaja, kes esimeste seminaristide seas kogus palju kiitust oli ukrainlane Severjan Svidsinski (ametiaeg 1879-1883). Ta õpetas vene keelt, loodusteadust, füüsikat ja maateadust ja kõrvalainena ka ajalugu. Seminaristid meenutavad, kuidas ta oli ülimalt asjatundlik, teda oli huvitav kuulata, vabameelne ja üldiselt eeskujulik. Ta oli ka agar näitemängude korraldaja.²⁹ Vaaraskil oli oma elu ajal suur huvi loodusteaduse ja füüsika vastu. Selle kire sütitajaks võis hästi olla karismaatiline ukrainlane, õpetaja Svidsinski.

Seminari direktor ja õpetajad suhtusid seminaristidesse sõbralikult ja innustas neid oma tugevustega edasi töötama. Nii olevat direktor Jakob Tammest (seminarist 1879-1882) ennustanud kui andekat tulevast luuletajat.³⁰ Tõlkija Timotheus Kuusiku (seminarist 1879-1882) elulookirjeldustes kohtab Mihkel Veske seminariaegset toetust tõlkida edasi vene kirjandust.³¹ Vaaraski suhetest oma õpetajatega ei ole jäänud kirjalikke mälestusi.

Õpetajate Seminar oli kinnine õppeasutus, kus õpilased elasid koos ühiselamus Laial tänaval. Sellest tulenevalt on meenutatud seminaristide erilist vennastumist ja ühist ajaveetmist. Esimeste seminaristide vabaaja veetmist iseloomustatakse aatelse tegevusega. Käidi seltsides, teatrites, oldi huvitatud ühiskondlikust elust. Aega enne Jakobsoni surma peetaksegi rahvusliku liikumise kuldajaks ja Tartu seminaristid olid selle sees. Kui eestikeelne ühiskond oli jagunenud Hurda ja Jakobsoni leeridesse, siis sama vastuseis oli ka seminaride hulgas.³² Hilisema tegevuse põhjal võib arvata, et Vaarask oli Jakobsoni lipukandja. Seminari algaastatel olid õpilaste tähtsamateks seltsideks Eesti Kirjameeste Selts ja Tartu Põllumeeste Selts. Teada on ainult, et kui Vaarask aasta

28 Samas, lk. 168

29 Samas, lk. 104.

30 Richard Alekõrs, Jakob Tamm – ühe inimese elu ja töö lugu (Tallinn: Eesti Raamat, 1978) lk. 56.

31 Anne Lange, Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõlkeloost (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015), lk. 43.

32 RA, EAA.2292.1.21, l. 13: Mihkel Lukini elulugu ja mälestused Tartu Õpetajate Seminarist 1927.

pärast seminari lõpetamist käis Tartus, siis ta käis ka nende kahe seltsi koosolekutel.³³ Seminari vaim oli tõesti vaba ja seminaristid võisid rääkida omavahel kõigest. Seda iseloomustab ka kümnekond aastat hiljem õigeusu kirikuteenrite Vaaraski ja Kuusiku vestlus.³⁴

Seminaril olid ka omad probleemid. Algaastatel oli Seminaril vägagi piiratud ainelised ressursid. Oli puudust õppevahenditest, muusikariistadest ega polnud isegi raamatukogu.³⁵ Need puudused kajastuvad ka Vaaraski kirjadest sugulastele, millal ta peaaegu igas kirjas koju palus raha raamatute, violiinitundide või asjalike riiete hankimise jaoks.³⁶

Vaaraski lennukaaslane Mihkel Lukin (seminarist 1879-1882) on iseloomustanud ka seminaristide suhteid teiste õppuritega. Eriti halvad suhted olid tollal sakslaste ja „kadakatega”. Üldiselt seminaristide tagasihoidlik ja talupoeglik riietus äratas paremates ringides tähelepanu. Samuti oli kõva rivaalitsemine Tartu keskkoolidega, mis arenes vahel ka füüsilistesse kokkupõrgetesse.³⁷ Vaaraski sammudest väljaspool Seminari ruume on säilinud lühike kirjeldus Volbripäeva tähistamisest 1882. aastal.³⁸

Üheski mälestuses ei ole toodud eraldi esile Vaaraski tegevust seminari ajal kuigi enamike kohta on vähemalt ühelauseline iseloomustus olemas. „Staarõpilased” keda meenutati kõige rohkem olid Jakob Tamm, Peeter Laredei (seminarist 1878-1881) ja Timotheus Kuusik. Vaaraski seminariaega varjutas kahe tähtsa lähedase surm. Ta jõudis õppida seminaris ainult paar kuud kui ta isa suri ja Viimasel seminariaastal suri ta õde Leena.³⁹

Seminaristidest kõige lähedasem suhe oli tal ilmselt Kuusikuga, kellega ta oli lühikest aega pärast seminari veel kirjavahetuses. 1894. aasta juubelilaulupeo ajaks Tartus on Vaarask juba täielikult võõrdunud endistest lennukaaslastest ja jutuajamine isegi Kuusikuga on kurnatud pealtnäha pahatahtlikusega.⁴⁰ Seminaristidest sai Vaarask hiljem taas tuttavaks Kirill Viebega (seminarist 1881-1885), kellega ta töötas lühikest aega koos kooliõpetajana Vormsil.

33 RA, EAA.2288.1.8, l. 31: Jakob Vaarask Jaan Vaaraskile 22.06.1883.

34 RA, EAA.2288.1.37: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 05.07.1894. „[Kuusik] püüdis kõikide ees rääkida, et ma seminaris waielustes olla Jumala olemist ära salganud!?! (nagu ta ise ei oleks sedasama teinud)”.

35 RA, EAA.2292.1.21, l. 3.

36 nt. RA, EAA.2288.1.8, l.1: Jakob Vaarask sugulastele 10.02.1880.

37 RA, EAA.2292.1.21, l. 3.

38 RA, EAA.2288.1.8, l. 10: Jakob Vaarask sugulastele 10.05.1880.

39 RA, EAA.1971.1.186, l. 57: Rápina AÕK meetrikaraamat. Samuel Vaaraski surmapõhjuseks on märgitud „valud kõhus”. Päevikutest selgub, et Jakob kannatas kogu elu samasuguste sündromite all.

40 nt. RA, EAA.2288.1.37: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 05.07.1894. „Kuusik lobises ühest ja teisest, kõige rohkem aga taimetoitlusest ja rääkis, et minu kooliwennad olla Tartus laulupidul ootanud mind, taimetoitlast, senna, et nagu mõnda ime looma näha saada; nenda lollid on alles mo kooliwennad!”.

Nelja-aastased õpetaja kutsekursused lõpetas Vaarask kolme aastaga ja lennu parimana. Kui luterlastest seminaristide mälestustes mainitakse tihti raskusi teenistuskoha leidmisel, kus luteri vaimulikud suhtusid tõrjuvalt „vene kooli” lõpetanuisse siis Vaaraskil seda probleemi ei ole. Kui Vaarask lõpetas seminari 12. juunil siis juba sama aasta novembris alustas ta tööd Pärnumaal Reiu õigeusu vallakoolis.

Vaaraski esimest aastat kooliõpetajana Reius on huvitav vaadelda eelkõige selle tõttu, et seal näeme teda tegutsemas paljudi n-õ seminarist saadud vaimus.

Reius ta ülemuseks oli Pärnumaa praost Mihkel Suigusaar. Sakala endise tsensoriga oli Vaaraskil eriliselt soojad suhted, kohati Vaarask jäi isegi nõutuks Suigusaare südamelikkusest.⁴¹ See jääbki teatavasti ainukeseks korraks, kui tal oli hea suhe oma praostkonna ülemaga, mis ei olnud kurnatud intriigidest või tülidest.

Reius Vaarask töötas küllaltki energiliselt ja süstemaatiliselt. Reius tehtud tööd märgati kohe algusest peale ka kooli-inspektor von Mewesi poolt ja Vaaraski taheti poole õppeaasta pealt saata edasi Tartumaale Saarde külakooli õpetajaks. Poole aastaga Vaarask oli aga juba jõudnud oma sõnade järgi lummuda Läänemere kaldal elamisest ja ta keeldus praost Suigusaare toel talle tehtavatest esimestest pakkumistest.⁴² Septembris 1883 korraldas ta Reius näitemüügi Jakobsoni pärijate toetuseks koostöös kohaliku kogukonnaga, kus ta kogus 233,66 rubla.⁴³ Pilvisel ilmal toimunud üritus ei olnud toonud rahvast täiel määral kohale, mis oli rahvuslikus vaimus põhjuseks ka ajalehes nääklemiseks. Ürituse korraldajat ehk Vaaraski kritiseeriti, et näitemüük oleks olnud edukam kui sellest saadav tulu oleks läinud Aleksandrikooli jaoks.⁴⁴

Kohe näitemüügi järel Vaarask sai ukaasi Riiast, kus teda seekord määratati Läänemaale Mäemõisa õigeuskooli koolmeistriks.

1.3 Koolmeister usuvahetusliikumisaegsel Läänemaal

Mäemõisas oli toimunud massiline usuvahetusliikumine enne Vaaraski sinna saabumist. Kui vaadelda Ridala kihelkonna usuvahetusliikumise motiive siis ühe suurema põhjusena on seal kandis

41 RA, EAA.2288.1.8, l. 17: Jakob Vaarask sugulastele 16.01.1883.

42 RA, EAA.2288.1.8, l. 17: Jakob Vaarask sugulastele 10.02.1883.

43 „Omalt maalt. Pärnumaalt”- Sakala, nr. 38, 12.11.1883.

44 „Eestimaalt. Reiust.” Olewik, nr. 37, 26.09.1883.

mainitud koolimaksu teemat. Luterliku kooli maksud ja kohustused kurnasid vallaelanike, samas kui õigeusu koolimaks oli mõne võrra odavam. Praktiliselt see tähendas laste järk-järgulist üleviimist õigeusu koolidesse.⁴⁵ Seega, kui Vaarask saabus sügisel 1883 Mäemõisasse, oli seal juba suur vajadus õigeusu koolmeistri järele. Ilmselt seda kogukondliku tellimust proovitigi Riias täita Vaaraski Mäemõisa saatmisel.

Vaarask alustas Mäemõisas koolitööd vanas Mihkli-Tõnise talus. Kui aasta varem Reius tal oli 30 koolilast siis nüüd kuna peaaegu kogu Mäemõisa vald vahetas usku, oli Tõnise-Mihklil koolilaste arv 90. Hiljem on ta hinnanud seda aastat oma koolmeistri elu kõige raskemaks aastaks.⁴⁶

Läänemaal Vaarask alustas tegevust energiliselt. Pühapäeval 11. detsembril 1883 ta pidas pika kõne Mäemõisa koolimajas. Tema enda kirjapidamise järgi olevat sel pühapäeval palvetunnil osalenud 300 inimest.⁴⁷ Väliselt see kõne ei olnud ei oma pikkuse ega intensiteedi poolest kuidagi erandlik kõne Vaaraski repertuaarist. Ometi too kõne on hiljem põhjuseks kohtuprotsessile Vaaraski vastu.

Leida Rebane on Läänemaa usuvahetusliikumist uurides hinnanud Vaaraski kõnet osavaks, propagandistlikuks tekstiks ja hästi iseloomustanud Vaaraski kõne selle põhiosades: „[Kõnes j]utustatakse, kuidas Vene keisrid alati olnud Eesti rahva kaitsjad ja sõbrad, kuidas nad nüüd armulikult eestlastele oma usu toovat, omal kulul kirikuid ehitavat jne. Usk tegevatki eestlased venelastega sõbraks ja sugulaseks. Rängalt eksivat need luterlased, kes ütlevad, et õigeusk ei toovat muud kui häda ja viletsust. Sõbrad kunagi ei toovat häda ja viletsust, küll aga vaenlased. Rahvas tundvat seda isegi ja ütlevat sageli, et luteri usku mõisnikud ja õpetajad talupoegi rõhuvad ja on kurjad. Mõisnikkude laimamine aga olevat ülekohtune ja sellest tulevat hoiduda, kuid olevat rumal uskuda, et sõber teeb ning soovib kurja ja vaenlane head. Edasi seletatakse, et õigeusu sisulised laimamised on ülekohtused. Kõigil kommetel õigeusu kirikus olevat oma sügav tähendus. Samuti ka luteri usul, kuid sel olevat need palju väiksemad ja mitmed luterlaste kombes võivat rumalaid viia eksiteele. Paganad näiteks, kes luteri kirikuotsas näevad kukke ja ristiusust midagi ei tea, võivat kukke pidada poesildiks ja kirikut kukekaupluseks. Sisse astudes nad võivat arvata, et on sattunud teatrisse, sest inimesed istuvad pinkidel, ees keegi räägib ja sealjuures korjatakse raha. Pühade ajal lastakse vahel isegi piletiga kirikusse. Ridala kirikus on seinal kolm musta siga (v. Kursellide vapp)

45 Ajalooline traditsioon Ridala ja Lääne-Nigula kihelkonnas, kogunud Juhan Libe 1924. aastal [Võrguteavik]

46 RA. EAA.2288.1.36, l.132. Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 09.04.1894.

47 RA, EAA.2288.1.87: Päevaraamat eesti- ja rootsikeelsete kõnede ja jutluste kohta. Sissekanne 11.12.1883.

ja kui õigeusulisi sõimatakse kujude kummardajaks, siis võiks luterlasi nimetada seakummardajaiks.”⁴⁸

Kui kõne oli oma põhijoontes kirjutatud kui kaitsekõne õigeusu laimu vastu siis just selle lõpuosa, kus Vaarask tugevalt kritiseeris Ridala luterliku kiriku loomaliku sümboolikat, on terav, ründav ja tekitab järellained.

Reaktsioon ei ole sugugi kiire. Alles kaks kuud hiljem veebruaris, läbi Kiideva vallaametniku kaebuse, jõudis asi Lääne haagikohtuniku lauale. Vaarask kutsuti mitmel korral haagikohtuniku juurde asja seletama aga Vaarask ei reageerinud sellele mitmest kutsest hoolimata.

16. märtsil teda prooviti viia jõuga kohtuniku ette, aga Vaaraski kõrval oli hulk õigeusulisi, kes takistasid Vaaraski kinni võtmist. Vaarask väitis, et vaimuliku seisusesse kuuluvana ta ei ole haagikohtuniku võimu all. Samal päeval läks ta Haapsallu köstri korterisse kirjutama kaebekirja kõrgematele õigeusu vaimulikele haagikohtuniku kasutatud vägivalda eest.

19. märtsil toimus järgmine kokkupõrge, kui keset koolipäeva tuldi Vaaraskit jälle võtma kinni. Seekord lukustas ta ennast tuppa kinni ja ähvardas ukse murdmise korral kasutada temal olevat relva. Vaarask jäi taas kättesaamatuks. Enam vägivalda ei kasutata ja 24. märtsil haagikohtunik pidi jääma rahule ainult Vaaraski politseilise järelevalve alla saamisega ning protsess liikus edasi kuberner, piiskopi ja kohtuasutuse laudadel. Lõpuks selgus, et Vaaraskit süüdistatakse luterli usu laimamises.⁴⁹

Kohtuprotsessis tunnistajate kuulmiseni jõuti alles aasta hiljem, 30. märtsil 1885. Siis Vaaraski kohtule esitatud 60 õigeuskliku tunnistajat ei ülekuulamistel midagi kunagisest kõnest enam mäletanud.⁵⁰ Vaaraski enda meenutuste järgi olevat tunnistajad hoopis teinud nalja kohtuniku üle.⁵¹ Kohtuprotsess vaibus ära ja lõpuks Vaarask tunnistati süütuks.

48 Leida Rebane, „Usuvahetuslik liikumine Läänemaal aa. 1883—1885.”, Ajalooline Ajakiri, 4 (1933), lk 201-202.

49 RA, EAA.30.7.1694, Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiiv: Дело по обвинению учителя Бергхофской сельской православной школы Я. Варяска в оскорблении лютеранской церкви. Vaaraski liikumist näitab tema tööpäevaraamat.

50 RA, EAA.30.7.1694, l. 68-78.

51 Ajalooline traditsioon Ridala ja Lääne-Nigula kihelkonnas: „Varraskil juhus teisest toast läbi seina kuulata, kuidas tunnistajaid usutletakse. Kohtunik kangekeelega. Tunnistajatena figureerivad esirinnas osavad hambamehed. Päril kohtunik, mis rääkinud Varrask „mossonikudest“ (mõisnikkudest). „Mis loomad need on?“ imestab tunnistaja.”

Leida Rebane võttis Vaaraski kohtuprotsessi oma uurimuses lihtsalt üheks huvitavaks näiteks Läänemaa usuvahetusliikumise aegsest kohtuprotsessist. Vaarask ise kirjutas selle protsessi kohta üsnagi vähe. Kirjades sugulastele ta mainis tekkinud konflikti aga pidi seda algusest peale võidetuks selle lihtsa põhjusega, et tunnistajate ülekaal oli tema poolel.⁵² Palvekirjas piiskopile 8 aastat hiljem ta aga arvas, et protsess oli tähtis pretsedendi loomisel kohalikus tsiviilõiguses ja ta olevat sellega aidanud misjonitegevuse edasist käiku Läänemaal.⁵³ Seda hinnangut võib selles osas pidada õigeaks, et kohtuprotsess oli kurnatud Vaaraski toetanud õigeusu vaimulike poolt esile toodud paljudest formaalsetest vigadest protsessil, mida arutleti ja selgitati lõpuks kubeneri ning piiskopi tasandil.

Mäemõisa vallakohtu protokollid näitavad, et samal ajal kui Vaarask käis oma kohut, oli tüli Mäemõisa valla koolimaksude maksmisest muutunud nii teravaks, et talupojad keeldusid massiliselt koolimaksu tasumast ja kohtusse ilmumast.⁵⁴ Vaarask õigeusu koolmeistrina pidi olema paratamult seotud talupoegade võitluses koolimaksu üle. See ka seletaks kohalike kaitset, mis Vaarask sai tunda kui teda tuldi arreteerima.

Mäemõisas Vaarask tutvus kohaliku luteri koolmeistri Jaan Spuhliga.⁵⁵ Kaks noort teadusevaimuga inimest leidsid teineteises väärt mõttekaaslased ja külastasid tihti teineteist. Läbi sõpruse Jaaniga Vaarask tutvub Spuhli isa Gustav Spuhliga ja tema õega, tulevase abikaasa, Helene Spuhliga.

Teisel aastal Mäemõisas koolilaste suur arv sunnib parandama koolitingimusi vallas. Vaarask korraldas endale abiõpetajaks endise luteri koolmeistri, nüüd usku vahetanud Jaan Spuhli ja Mäemõisa kogudus sõlmis üürilepingu jõuka talupoja Gustav Spuhliga. Mäemõisa õigeuskool kolis järgmisel aastal Spuhlide omanduses olevale Lilliväljale. Nii kirjeldab Vaarask uusi paranenuid koolitingimusi oma kirjas sugulastele:

„Mina jo kiroti teile kõrd, et siin weel minewä suwel inemise lätsiwä wenne usku, sellepärast ei olõ siin ka weel peris koolimaja. Kus mina talwel elli, see olli üts talo maja, sääł ol ka küll hää illos klass ja mul ka hää kambrõ, aga wiimati jäi sääł ruum kitsas, seepärast sai tõine üüritus. See tõine koht, kos mina nüüd olõn, om Lilliwälja mõisa härbär [...]. Siin om 10 kambrõt ja et mull nii palju kambrit üksinda waja ei olõ, sis eläs siin ka härr esi. [...] Sell härral om üts noor mees, sellega sai mina jo minewa sügise, kui ma Lääne maale tullu wäega tutwas [...]. Poig meelitas ka papat ja papa andis sinna mo koolimaja ja abi keriko korteri. Ta saasõ ligi 500 rubla aastas üüri. [...] Mina elan

52 RA, EAA.2288.1.8, l. 54: Jakob Vaarask sugulastele 12.06.1885.

53 RA, EAA.2288.1.13, l. 37: Jakob Vaaraski palvekirja mustand Riia piiskopile 28.10.1892.

54 RA, EAA.1107.1.2, l. 94: Mäemõisa vallakohtu protokoll 18.06.1884. Talupojad keeldusid palka maksmast ja lubasid tulla kohale ainult kubeneri käsuga, haagikohtust ei teadvat nad midagi.

55 Jaan Spuhli tegevusest vt. Spuhl-Rotalia (Tartu: Eesti Maaülikool, 2011). Koostanud Aimur Joandi.

nüüd kui paron, meil om kõik umah majah: kerik, koolimaja, apt. tohtri (noorehärä om tohter tall om ka kodo aptek). Es seda mina küll inne es wõi loota, et nii säärast elo ka ilmah saan ellä.”⁵⁶

1885. aasta juulis külastas Mäemõisa Riia piiskop Donat (Babin-Sokolov) koos oma suure saatjaskonnaga. Piiskop ja külalised ööbisid Lilleväljal, piiskop koolmeister Vaaraski toas. Vaarask polevat saanud und ja sai kui kogemata hommikul jutule piiskopiga. Kella kuuest üheksani nad olevat Vaaraski sõnul „pahunud juttu” enne piiskopi ringreisi jätkumist mujale.⁵⁷

Vaaraski ja piiskopi jutuajamist ei ole teatavasti kuhugi salvestatud, aga on tõenäoline, et see jutuajamine oli seotud kavatsetava Pühtitsa kloostri rajamisega. Kloostri rajamise idee autoriks oli piiskopi teine reisikaaslane Eestima kuberner vürst Šahhovskoi, kes jätkas reisi Haapsalust Mäemõisa asemel Hiiumaale.⁵⁸ Küllap olid piiskop ja kuberner arutanud varem Pühtitsaga seonduvat mh. koolikorraldust. Ilmselt oli Vaaraski tegevus Mäemõisa õigeusu kooli käima panemisega muljetavaldav, sest paar kuud hiljem Vaarask teatas oma vennale, et on piiskopi ja kooli-inspektori soovitusel määratud rajama Pühtitsasse Lehtepäe külas asuvat õigeusu kooli.⁵⁹ Tegemist olevat olnud ajutise tööülesandega, mille eesmärgiks oli Vaaraskil luua koolile hea põhi, mille järel ta saab, ilmselt omal tungival soovil, minna tagasi teenistusse kodusele Läänemaale.

Lehtepäe kool asutati 5. novembril 1885. Kooli avamisel Vaarask pidi eestikeelse kõne pealkirjaga „Kiriku ja kooli tähendusest rahva hariduses”.⁶⁰ Vaaraski Pühtitsa perioodist ei ole palju allikaid säilinud aga need vähesed, mis seda aega kirjeldavad näitavad järjekordselt suurte emotsioonide olemasolu kahe usu kokkupõrkel. Pühtitsas Vaarask sai ka kõstriks ja nii nagu varemgi koolitöö kõrvalt Vaarask tegeles aktiivselt kõnede ja jutluste pidamisega.

Pühtitsas jätkus ka Vaaraski misjonitöö. Vaaraski tööpäevaraamatus on päevi, kus põhitegevuseks on märgitud „õigesse ususse ahvatlemine”.⁶¹ Ta võis kohalikule rahvale muljet avaldada nagu näitab Vaaraski väide, et kui 1886. aasta jaanuaris Iisaku luteri kirikuõpetaja Rudolph von Hippus suri ära, olevat kihelkonna luterlased palunud Vaaraski oma kirikuõpetajaks.⁶² Samas misjonitegevus võis saada ka siin agressiivsemaid jooni nagu näitab naaberküla Kaidma luterlasest

56 RA, EAA.2288.1.8, l. 36: Jakob Vaarask sugulastele 03.05.1884.

57 RA, EAA.2288.1.8, l. 56: Jakob Vaarask sugulastele 18.07.1885.

58 Pühtitsa rajamise kohta vt. James White, Russian Orthodox Monasticism in Riga Diocese, 1881-1917. Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes, 62 (3-4, 2020), 373-398.

59 RA, EAA.2288.1.8, l. 59: Jakob Vaarask Jaan Vaaraskile 25.11.1885.

60 „Eestimaalt. Wiru maalt”. Wirulane, nr. 47, 19.11.1885.

61 RA, EAA.2288.1.88, l. 31.

62 RA, EAA.2288.1.13, l. 37.

koolmeistri kiri Vaaraskile, kus ta kirjutab kuulujuttudest, et kui ta tuleks Vaaraskit külastama siis mehed oleksid valmis ründama teda ja et Vaaraskil olevat kavatsus panna ta koolimajja lukkude taha kinni.⁶³ Vaarask veetis Pühtitsal 11 kuud ja lahkus sealt lõpuks üsnagi vaikselt, suuri kõnesid pidamata. Võimalik, et selle ajaga tal oli tekkinud hõõrumisi ülemustega nagu vihjab üks säilinud kiri tema kolleegilt Pühtitsas.⁶⁴

Pärast Pühtitsa perioodi kevadel 1886 Vaarask naases Läänemaale, seekord Uue-Virtsu kogudusse köster-kooliõpetajaks. Mõisaküla abikoolis tema ülesandeks oli taas kooliolude parandamine ja tema ajal paari aasta jooksul kooli staatus tõusiski abikoolist kihelkonnakooliks. Ka siin jätkus aktiivne jutlustamine, aga Uue-Virtsu koguduses laienes tema tegevus ametlikult veelgi varasemast kuna koguduse preester Konstantin Kamenev ei valdanud täiel määral eesti keelt. Vaarask pidas kirikus jutlusi tema eest ja andis koolis ka usuõpetust, mis oli tavaliselt koguduse preestri ülesandeks.⁶⁵ Virtsus jõudis Vaarask seega paar aastat harjutada tavalisest rohkem vaimuliku ülesandeid ja ilmselt hiljemalt sel ajal oli tal rohkem aega mõelda karjääri edendamisel õigeusu kiriku sees.

Neid kogunenud mõtteid ta sai panna proovile 1888. aasta mais, kui Riia piiskop Arsenii (Brjantsev) saabus Haapsalusse visiidile. Läänemaa vaimulikud kogunesid aukülalise juurde ja ka Vaaraskil oli võimalus suhelda õigeusu ühe piiskopkonna peaga. Esimest korda ta kirjutas pikemalt oma päevikusse jutuajamisest piiskopiga:

„Ar: Mis sul on vaja?

Mina: Ma olen tulnud siia kõige..”

Ar: Mida sa küsid? (ta võttis mult paberid käest ära).

Mina: (mitte soovides anda pabereid) alustuseks poluvertsidest.

Ar: Mis on poluverie?

Mina: Poluverie on see, milleks kutsutakse Petseri piirkonda Pihkva kubermangus.

Ar: Ma tean, aga kes on poluvertsid?

Mina: Poluvertsideks kutsutakse neid eestlasi, kes on olnud pikalt õigeusus aga kes on säilitanud paganlikud kombed, kuna ei ole olemas liturgiat nende põlises keeles.

63 RA, EAA.2288.1.9, l. 7, Kaidma koolmeister J. Hahn Jakob Vaaraskile 02.03.1886.

64 RA, EAA.2288.1.9, l. 9, Pühtitsa köster Aleksander Täker Jakob Vaaraskile 08.12.1886, „Sinu tuba lõhuti kohe pärast sinu minemist ära, paberit aeti ahju tule ohvriks, wahe sein lõhuti välja ja tehti ahju taha magamise tuba, pärast löödi uute paberitega uuest ära, mitugi korda oli kuulda: ахь какой дуракъ ведомъ!! kõrgemate isantade poolt, üksnes üks suu oli wait ja süda walus, neid sõnu kuuldes!”

65 RA, EAA.2288.1.13, l. 38.

Ar: Aga need ei ole poluvertsid vai dvovertsid, sest nad ühendavad õigeusku ja paganismi.

Siis ma rääkisin üksikasjalikumalt: kuidas ma sündisin ja kasvasin poluverie lähedal, kuidas ma elasin seal, kuidas mul oli lähedasi tuttavaid poluvertse, kuidas mul on noorusest alates olnud soov neid vaeseid inimesi aidata, kuidas ma olin selleks väljakutseks valmistunud, kasvatanud oma varandust, pidanud jutlusi (rohkem kui 200), harjunud igat tüüpi vaesusega ja et olen nüüd selleks valmis.

Ar: Kas sa oled rikas mees?

Mina: Rikas mitte, aga olen suuteline pidama ennast kombeliselt üleval.

Ar: Sa siis soovid, et ma viiksin sind üle teise piiskopkonda?

Mina: Soovin, et Riia vaimulik valitsus õnnistaks minu üleviimise Pihkva vaimuliku valitsuse alla.

Ar: See ei ole võimalik, see näeks välja nagu meiepoolne nali. Seega räägi [Pihkva] piiskop Hermageniga [Dobronravin] ja kui tal on vajadust sellise inimese järele, siis ma annan talle oma soovitusel. Alustan kirjavahetust piiskop Hermageniga ja kui see teema tuleb jutuks, siis mainin sind.

Edasi: kui vana sa oled? Milline haridus sul on? Kas said häid hindeid? Kas sa oled abielus? Me vajame Vormsile inimest, kes on umbes 27 kuni 30 aastat vana. Kas sa oskad rootsi keelt?

Mina: Kuidas ma oskaksin? Mul ei ole olnud võimalust ega vajadust selle õppimiseks. Kui suure palgaga on tegemist?

Ar: 300 rubla. Ma saadan sind Vormsile sellise palgaga, kõrgema palga saad kui õpid rootsi keele ära, siis teen sind preestriks.

Mina: See ei vasta mu eesmärkidele. Juba talvel [Haapsalu praost] Poletaev rääkis sellest teemast.

Ar: Aga P[ihkvas] nad leiavad kellegi teise.

Mina: Ma seletasin ju, et nad ei tea poluvertside keelt, karakteri ega moraali jne.

Ar: Mine siis Pihkvasse. Kui sa suudad neile näidata nende suurt vajadust selle tähtsa asja juures, Hermagen teeb sinust preestri.”⁶⁶

Paar kuud hiljem Vaarask võttis puhkust ja reisis Peterburgi, et kohtuda seal Pihkva piiskopiga. Kui ta kohtus Hermaniga, sai ta vastuseks oma soovidele kategoorilise keeldumise.⁶⁷ Peterburist ta jätkas edasi Riiga, sealse piiskopi jutule. Seal pidi ta meenutama piiskopile suvist keskustelu ja andis talle palvekirja sooviga saada koolmeistriks Vormsi õigeusu kihelkonda.⁶⁸ 1889. aasta jaanipäevaõhtul veetsid Vaarask koos abikaasaga „Saastna sõjakünka” peal istudes, neid ümbritses

66 RA. EAA.2288.1.19: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 21.05.1889.

67 RA. EAA.2288.1.19: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 18.08.1889.

68 RA. EAA.2288.1.19: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 23.08.1889.

Matsalu laht ja lugematud jaanituled, mis olid randadele põlema pandud. Järgmisel päeval Vaarask sai ukaasi minna koolmeistriks Vormsile, kus ta veedab järgmised viis aastat koolmeistrina.⁶⁹

1.4 „Jumal, Tsaar ja mina valitseme siin üksinda” – Koolmeister Vaarask

Vaaraskite suguvõsa kohta võib kasutada vabalt „haritlasdünastia” nimetust.⁷⁰ Vaaraski isa Saamuel oli tunnustatud õpetaja, kes pärandas oma ameti ja ka koolimaja oma vanimale pojale Peedole. Jakob teise pojana sai vabamad käed taotleda natuke ambitsioonikamat haridusteed. Ilmselt perekonna toetuse puuduse pärast Jakob Vaarask ei taotlenud õppimist vaimulikus seminaris. Pole teada, kas Jakobile kavandati pigem talupidamist venna Peedo abina või millele tema piiskopile mainitud „perekonna põllumajanduslik meeletatus” põhines. Edasi Vaarask kirjutab piiskopile lausa, et unistuse mittetäitmisel olevat ta kaalutlenud isegi kodust põgenemist ja Mihhail Lomonosivi moel salaja vaimulikku õppeasutusse astumist.⁷¹

Vaaraskil oli raamatupidaja iseloom ja ta pidas täpset arvestust töötatud koolipäevadest ja tunnil osalenud laste arvust. Tööpäevaraamatu põhjal ta esitas pärast viimast kooliaastat õpetajana oma päevikus numbrilise ülevaate oma 12-aastasest tööst koolmeistrina. Ülevaate järgi ta töötas 7 aastat eesti keeles ja 5 rootsi keeles, kokku umbes 1220 koolipäeva ehk keskmiselt 102 päeva aastas.⁷² Kooliaeg kestis õigeusu koolides oktoobrist märtsini.⁷³ Õigeuskoolide õppeaasta oli seega üsnagi lühike ja see jagas koolimeistri elu kui kaheks. Nii nagu Vaaraski päevikud näitavad, oli talvine hooaeg kiire ja täis tööd aga suvi oli see eest täiesti vaba. Suvel võis Vaarask keskenduda mõttetööle, reisida koju Lõuna-Eestisse jne. Küll kehvemates kohtades teenides, eriti Vormsil, ta pidi suvisemaid kuid kasutama marjade ja seente korjamiseks ja muidu kindlustama eluolu, et saada järgmisel talvel hakkama.

Kui Vaarask lõpetas Õpetajate Seminari ja sai Reiule külakooli õpetajaks, ta perekond ei olnud sellest just väga vaimustatud. Kuressaare õppeaasta kaasaarvatuna, Vaarask oli õppinud õpetajaks neli aastat, teinud haridusteel suuri kulutusi ja lõpuks ta sai samasugusele õpetajakohale kui millel ta kutsehariduseta vanem vend oli kodus Metsavaaral. Perekond ootas pingutuse järel selgelt

69 RA. EAA.2288.1.35: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 23.06.1893. Meenutus nelja aasta tagusest sündmusest.

70 Ea Jansen, Eestlane muutuv asjas – seisusühiskonnast kodanikuühiskonda (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2011), lk. 350. Sama perekonnanime kandis samuti Verioras sündinud hilisem Inglise Kolledži asutaja ja keeleteadlane Paul Vaarask (1896-1980).

71 RA, EAA.2288.1.13, l. 36.

72 RA. EAA.2288.1.36: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 09.04.1894.

73 Andresen, „Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. III, Koolireformid ja venestamine (1803-1918)”, (Tallinn: Avita, 2002), lk. 231.

prežtiisikamat kohta ja esitas muuhulgas ettepaneku kandideerida Räpina kihelkonnakooli õpetajaks. Perekonna kriitika ja ettepanekud lükkas Vaarask kategooriliselt tagasi ja see kriitika oligi oma loomult ennatlik. Kutsehariduse omandanuna Vaaraskil oli avatud kogu õigeusklik maailm, kas koolmeistri ja/või madalama kirikuteenrina. Lisaks Vaaraski koolmeistri karjääri algus sattus kokku Eestimaal alanud usuvahetusliikumisega, mis laiendas tema võimalusi veelgi eestikeelsel alal. Palka ta sai külakooli õpetajana 120 rublat aastas, hiljem kui ta sai kösterkooliõpetajaks tõusis see 300 rublani. Vaarask, kes oli oma iseloomult juba noorelt ideeline ja autoriteetne, hindas tegutsemisvabadust väiksemas õigeusukihelkonnas. Kui kihelkonnakoolid olid reeglina kirikute lähedal, oli ka koolmeister tihti kohaliku preestri varjus. Näiteks Reiu eeliseks olevadki olnud, et seal teisi õpetlase ei olnud ja ta võis osavalt tõdeda, et „Jumal, Tsaar ja mina valitseme siin üksinda”.⁷⁴

Sama tendentsi näeme uuesti hiljem tema teistes ametikohtades. Virtsus Mõisaküla koolimaja oli kirikust tunduvalt kaugemal. Vormsis Vaarask oli Fällarna kooliõpetaja ja pidas teadlikult teatud distantsi kirikuküla Huluga väljaarvatud siis kui oli kirikuteenistused. Teistpidi taas Pühtitsas Kuremäel oli ta väga lähedal kõrgemaid vaimulikke ja seal võis ta autoriteetne iseloom tekitada paha verd, kuigi sellest konkreetset tõendit ei ole olemas.

Kui vaadata Vaaraski karjääri koolmeistrina siis paratamatult torkab silma tema karjääri kiire edenemine just pärast kohtumisi kooli-inspektorite ja piiskopitega. Juba esimeses koolis Reius saavutas ta kiiresti kooli-inspektor Mewese usalduse ja Vaaraskit hakatakse suunama edasi teistesse koolidesse. Vaadates lihtsalt Vaaraskilt säilinuid koolipäevaraamatuid pole põhjust imestada tema edukust koolmeistrina. Tema koolipäevikud on tublilt täidetud ja nad on oma žanris eeskujulikud Rahvusarhiivi koolipäevikute kollektsioonis.⁷⁵ Ta saadetakse lõpuks hoopis Läänemaale asutama Mäemõisa õigeuskooli. Mäemõisas pidi olema suur vajadus õigeusu koolmeistri jaoks kuna sealsete sündmuste käigus peaaegu kogu vald vahetas usku. Ideaalne kandidaat pidi olema energiline tegutseja, võimekas pedagoog ja misjonitundeline õigeusklik. Vaarask vastas nendele definitsioonidele.

Mäemõisas õigeusu haridusolud paranesid kiiresti tänu Vaaraskile. Samal ajal riigi kõrgemal tasandil kavandati kloostri rajamist Virumaale ja sealse kooli asutamise küsimust. Vaaraski töö

74 RA. EAA.2288.1.8, l. 21: Jakob Vaarask sugulastele 05.03.1883.

75 RA, EAA.622. Haridusasutuste ja -organisatsioonide materjalide kollektsioon.

Mäemõisa õigeuskooli käima panemisega oli talle suur saavutus, mida nägid nii kooli-inspektor ja piiskop.

Näiliselt ainult tema aeg Vormsis näeb välja nagu ebaõnnestumisena karjääriredelil. Vormsil oli koolmeistril mandriga võrreldes palju vaesemad olud ja ilus aga võõras keskkond. Nii näiteks Vaarask elas vormsilastelt üüritud tubades, kus probleemiks olid rotid ja privaatsuse puudumine. Kõikide nende kannatuste läbielamise põhjuseks oli aga piiskopilt saadud lubadus tõusta kunagi preestriks.

2. Preester Jakob Vaarask

2.1. Tants Vormsi preestritooli ümber

10. septembril 1889 jõudis Vaarask Vormsile. Tema saabumise ajaks oli Vormsis toimunud mõni aeg varem 1886. aastal suuremahuline usuvahetusliikumine. Sarnaselt mandriga oli rootsikeelsel saarel terav vastuolu kohalike talupoegade ja Vormsi Suuremõisa mõisniku Jakob Friedrich von Stackelbergi vahel. Kui usuvahetusliikumine hakkas Läänemaal levima, nägid ka vormsilased selles võimalust otsida tuge Vene riigilt mõisniku ikke vastu.⁷⁶ Vormsile määratud preester Nikolai Orlov ristiski esimese teona 10.-13. septembril 1886 Vormsil 485 vormsilast. Vaaraski saabumise ajaks oli õigeusklike arv umbes 550 ja ainult Sviby külas oli enamik elanikest õigeusklikud.⁷⁷ Vormsilastele võõraks jäänud preester Orlov ei olnud täitnud kõrgemate vaimulike poolt seatuid ootusi ning ka ise avaldas korduvalt soovi siirduda Vormsilt kuhugi teise kogudusse.⁷⁸

Esimeseks ülesandeks Vormsiga seoses võttis Vaarask loomulikult rootsi keele õppimise, millega ta jõudis juba mõni kuu enne Vormsile jõudmist alustada ühe kohaliku rannarootslase juures.⁷⁹ Vaarask palus kohe praosti käest õppereisi Soome rootsi keele õppimiseks ja omandamiseks aga kooli nõukogu nõudmisel pidi ta esmalt õppima mõnda aega Vormsi murrakut ja alles siis ta sai loa minna õppima rootsi keelt.

Vaarask jõudis Vormsi saarel veeta üheksa kuud harjudes kohaliku eluga ja intensiivselt keelt õppides enne kui 1890. aasta suvel anti talle luba sõita Helsingisse, et ennast ametlikult eksamineerida.⁸⁰ Helsingis veetis ta kaks kuud, tutvudes ka kohalike luteri ja õigeusu kirikute jumalateenistustega. Et täita oma reisi eesmärki, otsis Vaarask suvises Helsingis rootsi keele õpetajaid, kes olid kõik paraku suvepuhkusel. Lõpuks leidis ta mitmete soovitude abil ja Helsingist väljaspool asuvasse õpetajate suvilatesse reisides oma eksamineerijateks kolm päris nimekat tegelast. Teda testisid Helsingi Ülikooli esteetika ja uuema kirjanduse professor Carl Gustaf Estlander (1834-1910), Helsingi Ülikooli rootsi keele ja kirjanduse dotsent Herman Albert Vendell (1853-1907) ning Aalto Ülikooli kunsti-, disaini- ja arhitektuurikooli eelkäija asutaja professor

76 James White, *Changing Tides of Nation and Confession: Building Orthodoxy and Empire on the Island of Vormsi, 1873-1905*. Ab Imperio [ilmumas, 2022].

77 RA, EAA.1914.1.50, l.1, 4: Vormsi õigeusu koguduse kirikukroonika.

78 Plaat, *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiu maal*, lk. 136-137.

79 RA, EAA.2288.1.88, l. 52: Päevaraamat ametikohustuste täitmise kohta. Vaarask õppis rootsikeele tähti kellegi Branteni juures Puise külas.

80 Vaarask viibis Helsingis raudteejaama juures olevas hotellis: „Anmälde resare den 4. Juli – skollär. Waarask från Hapsal”. Hufvudstadsbladet, nr. 149, 05.06.1890.

Ernst Samuel Nordström (1850-1933). Eksamineerimine ise ei olnud suurem protsess. Jõudes õpetaja juurde, tutvustas Vaarask ennast ja rääkis vajadusest saada tunnistus rootsi keele oskamisest. Pärast lühidat jutuajamist küsiti formaalselt paar küsimust, mille järel paari marga eest andsid puhkust nautivad õppejõud Vaaraskile käsikirjalise tunnistuse tema rootsikeele oskusest.⁸¹

Vormsis veetis Vaarask koolmeistrina 5 aastat. Tal oli selge ootus, mis põhines ülemuste vihjetele, et rootsi keele ära omandades saab ta kiiremas korras preestriks.⁸² Viis aastat oli ta olnud teenistuses ja endiselt ei olnud midagi konkreetset juhtunud preestriks saamise osas. See tekitas temas frustratsiooni ja isegi paranoiad, eriti kuna Vormsil oli Vaarask Fällarna koolmeistrina üsnagi kindlalt otsustanud tegutseda tükk maad eemal Hulust, kus elasid kõik teised kirikuametnikud. Teisalt oli Vaaraskil kirikuteenrite hulgas olemas ka liitlane, kes andis regulaarselt teada mida preester Orlov teeb. Tegemist oli Mäemõisa päevilt tuttava sõbra Jaan Spuhliga, kes oli tulnud koos Vaaraskiga Vormsile ja sai koha sealse kiriku köstrina. Köstri ametis tegeles ta muuhulgas kiriku asjaajamise puhtaks kirjutamise ning posti saatmise ja vastuvõtmisega. Ametitegevusest saadud teadmisi jagas ta Vaaraskiga, vahel isegi tuginedes krüptograafiale.⁸³

1892. aastal, kui Vaarask sai kolmekümneseks ja oli tegutsenud kümme aastat koolmeistrina, lõppes tal kannatus Riia piiskopi otsustamatusega ja ta hakkas koostama Spuhli abiga palvekirja piiskopile seoses Vormsi preestrikohta küsimusega.⁸⁴ Lekkinud kirjavahetus Riia ja preester Orlovi vahel andis Vaaraskile järgmise aasta sügisel suuremat lootust saada preestriks ja ta igapäevarutiinidesse tuli juurde vaimuliku kirjanduse lugemine. Nii kodus kui Vormsi põldudel ja metsades ta kordas kirikurituaalide sooritamist vastavatest õpikutest. Lõplikult selgus Vormsi preestri küsimus alles 1894. aasta suvel.

Peamise rivaalina nägi Vaarask Vormsi preestri kohale Mäemõisa õigeusu koguduse köster-kooliõpetajat Jakob Hermann (1868-1942). Vaaraski suhe oma otsese ülemusega Haapsalu praostiga oli pingeline. Ilmselt soovis just praost Nikolai Leismann Hermann, kui talle paremini sobivat kandidaati Vormsi preestrikohtale.

81 RA, EAA.2288.1.1. Tunnistused hariduse, teenistuskäigu ja puhkuste kohta.

82 RA, EAA.2288.1.13.

83 RA, EAA.2288.1.16, l. 2p. Jaan Spuhl Jakob Vaaraskile 10.06.1893, vt. Lisa 1.

84 RA, EAA.2288.1.13 l. 38-42p.

Vormsi preestri küsimuses jõuti omamoodi kulminatsioonini 1894. aasta suvel, kui Riia piiskop Arsenii saabus külastama Uue-Virtsu kogudust Läänemaal. Uue-Virtsu kiriku juures peeti kahe päevane pidustus, mille jooksul nii Hermannil kui Vaaraskil oli võimalus rääkida piiskopiga.

Vaaraski vestlus piiskopi ja Leismanniga oli pingeline. Piiskop tunnistas, et oli lubanud preestri kohta mõnele teiselegi kandidaadile ja heitis Vaaraskile ette ebaõnnestumisi mõnedes ametiülesannetes, mis olid tingitud Vaaraski haigestumisest. Etteheidetele pidas Vaarask sütikaid kaitsekõnesid ja kordas juba palvekirjas mainitud seika, et kui tal karjäär ei edene kirikustruktuuri sees, on ta valmis katsetama karjääri ilmaliku ametkonna juures. Keskustelu sellest enam ei edenenud ja see jäi ringlema samadele teemadele saavutamata mingeid järeldusi.⁸⁵

Kui järgmise päeva hommikul piiskop lahkus Virtsust oli Vaarask hämmingus. Mingit selget otsust Vormsi preestrikoha asjus piiskop ei langetanud. Nii Hermannil kui Vaaraskil ootas sõit Riiga, kus kuluarides lõpuks selgus, et nii Vaarask kui Hermann ordineeritakse preestriteks.

Riia õigeusu peakirikus pühitseti Vaarask kaks korda diakoniks ja 28. augustil 1894 lõpuks preestriks. Ordineerimine kestis 6 tundi ja oli Vaaraski jaoks põnev ja pingeline kogemus, sellest hoolimata suutis ta jääda truuks oma iseloomule. Ordineerimise ajal esimest ringi tehes olevat piiskop Arsenii öelnud Vaaraskile, et tema ees pole vaja risti lüüa, ega ta jumal pole, millele Vaarask olevat omakorda vastanud:

„Siin käib kõik nii ülepea, et raske aru teha, kus jumal, kus inimene on.”⁸⁶

Riia „möllust” räägib ka asjaolu, et kahekuulise Riias oleku ajal ei olnud tal aega kirjutada päevikut, vaid selle aja päeviku sissekandeid kirjutas ja meenutas ta märkmete põhjal puhtaks alles 34 aastat hiljem, 1928. aastal.⁸⁷

2.2. Võitlus Vormsi hingede pärast

Preestriameti igapäevaelu üllatas alguses Vaaraski. Ta oli arvanud, et preestriks saamisega läheb argipäev koolmeistri omast kergemaks. Preestrina kulus tal suur osa ajast asjaajamisele ja kirikurituualide sooritamisele.

85 RA, EAA.2288.1.38: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 09.08.1894.

86 RA, EAA.2288.1.38: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 28.08.1894.

87 RA, EAA.2288.1.38, l 82p.

Kui esmane šokk riigi, kubermangu, valla ja piiskopkonna asutuste ametlike teadete ja päringute pidevast postkasti voolamisest sai ületatud, sai Vaarask hakata ellu viima oma võimu preestrina. Esimesena võttis Vaarask ette probleemi sektantide ehk vabausulistega, kelledega sai põhjaliku kokkupuute juba koolmeistrina. Fällarnas elas ta üüritoas sektandi perekonna naabrina ja läbi seina l kuulis nii mõnelgi korral ärkajate kogunemistel tehtud rituaale ja laulmisi.⁸⁸

Sektandid jõudsid Vormsi saarele 13 aastat enne õigeusu kirikut. 1873. aastal saabus karismaatiline rootsi misjonär Lars Johan Österblom Vormsile, kust ta leidis enda ees väheharitud talupoegi, kes olid vaenulikes suhetes kohaliku luteri kirikuga. Österblom hakkas asutama saarele pühapäevakooale, kus ta pidas palvetunde. Vormsile asutati Baptisti kogudus 1884. aastal. Kui õigeusk saabus saarele, siis Österblomi tegevust hakati oluliselt piirama ja lõpuks 1887. aastal saavutati otsus Österblomi ärasaatmisest Vormsilt.⁸⁹

Vormsi preestrina oli Vaaraskil võimalus jõulisemalt sekkuda vormsilaste hingeellu hariduse kaudu. 1895. aastal ta hakkas reformima põhjalikult Vormsi koolielu. Esimese sammuna pöördus ta Balti Õigeusu Külakoolide Nõukogu poole, kirjeldades pikalt Vormsi kooliolusid ja probleemi sektantide koolidega. Sektantidega tegelemiseks seaduslikus raamestikus tal oli tema arvates vaja abi kõrgemate instantside poolt. Sisuliselt nõudis ta sektantide pühapäevakoolide sulgemist, mille ka saavutas.⁹⁰

Kui enne ta preestriks saamist oli Vormsil õigeusukogudusel kaks kooli, üks Hulus ja selle abikool Fällarnas, siis aasta jooksul õigeusu haridustegevus laienes. Kaheteistkümne suletud pühapäevakooli asemele ta asutas viis õigeusu pühapäevakooli Förby, Saxby, Borrby ja Söderby küladesse. Koolides pidi käima kohalikud lapsed ja õpetajateks valiti Vaaraski poolt „kõige ausamad ja haritud Vormsi õigeusu talupojad”. Koolides õpiti põhiliselt lugemist, palveid ning kirikus laulmist. 1896. aasta alguses ts sai piiskopilt loa, et koolides võib õpetada ka Piibli lugemist pühapäevakoolides.⁹¹

88 nt. RA, EAA.2288.1.36: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 14.04.1894. „1se Märtsi õhtul äritas Kade Glad mind nii hirmsaste, et mul südamesse kange valu löi, sest ta kilkas õhtu läbi "Hüppajate" laulusid, sai püha waimu!?! mille juures trampis, karjus, ja plaksutas käsi jne weel koledamast, kui kõige hirmsam hulluse tujuline, nii et tõised naised kõik toast wälja põgenesid ja lõppeks hakkas ta tõistega koledaste riidlema ning riidles õhtu läbi.”

89 Plaat, Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal, lk. 68-70.

90 RA, EAA.30.7.2845: Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiiv. Дело по отношению архиепископа Рижского и Митавского о закрытии сектанских воскресных школ на О. Вормс.

91 RA, EAA.1914.1.50: Kirikukroonika sissekanne 04.01.1896.

Pärast seda kui kohalik koolielu oli ümber korraldatud ja lastele tagatud vähemalt paberil õigeusklik kasvamisukeskkond, pööras Vaarask tähelepanu vormsilaste kodustele tingimustele. 1897. aasta suvel algab omamoodi kodude kaunistamise kampaania. Juuni esimesel poolel külastas Vaarask igas Vormsi külas õigeusklike kodusid ja tekitas nendesse ikooninurkasid ehk erilise koha reserveeritud tsaariperekonna piltidele ja õigeusu ikoonidele. Kui sügisel Balti Õigeusu Vennaskonnalt saabusid viimasedki tellitud ikoonid, võis Vaarask kirjutada Vormsi kirikukroonikasse, et kõikidesse kodudesse oli nüüd asutatud kaunis nurgake.⁹²

Vormsilaste kodudesse astumist või lausa tungimist põhjendas Vaarask kirikukroonikas järgmiselt: „Kohalike sektantide salajased anarhistlikud õpetused, mida varjab usufanatism, on viinud Vormsi elanike austuse võimude ja seaduste vastu miinimumini; seega on kohalikel õigeusu pooldajatel kogu oma energiaga vaja sisendada kohalikes elanikes lojaalseid tundeid ja austust ametnikkonna ja seaduste vastu.”⁹³

Vaarask oli juba seminarist saadik veendunud pidupäevade tähtsusest. Alates esimestest aastast koolmeistrina korraldas ta eriliselt pidulikke jõulupidusid. Oma rahadega ta hankis kuhugi kesksele kohale jõulupuud, mille ümber käis jõulupäeval suurem koosviibimine, laulmine, kinkide jagamine Vaaraski poolt ning lõpuks koolmeistri tihti moraliseeriv kõne. Preestrina olles „leiutas” ta uue pühapäeva. 24. juunil ehk jaanipäeviti korraldas Vaarask erilist lastepüha, kus õigeuskliku liturgia ja Vaaraski kõnede saatel oldi koos ja ta jagas lastele kingitusi. Vaaraski korraldatud üritused olid rahvarikkad, nendel osales Vaaraski hinnangul paaril aastal, kui neid korraldati, üle 1000 inimese.⁹⁴

Aastatuhande vahetumiseks ei olnud probleemid sektantidega kuhugi kadunud. Kord korra järel pidi Vaarask tunnistama sektantide suurt mõju õigeusklikele. Kui 25. juulil 1900 külastas Vormsit piiskop Agafangel (Preobraženski) ei olnud kirik inimesi täis. Piiskop märkas, et needki inimesed, kes olid kohal, toodi sinna politsei saatel.⁹⁵ Näib, et kuskilt sellest ajast Vaaraski aktiivne tegevus Vormsi misjonitööga oli raugenud.

1900. aastal toimus tähtis pööre Vaaraski töös Vormsil. Sügisel ta ostis 2500 rubla eest Sinalepa vallast Mäemõisa lähistelt Luntsi nimelise talukoha. Tööpäevaamatus Vaaraski tegevust jälgides on märgata, et ta hakkas nüüd jagama oma aega ja tähelepanu Vormsi ja mandri vahel. Reeglina

92 Samas, kirikukroonika sissekanne 19.10.1897.

93 Samas, kirikukroonika sissekanne juuni 1896.

94 Samas, nt kirikukroonika sissekanne 24.06.1898.

95 RA, EAA.2288.1.45.: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 25.07.1900.

veetis ta Luntsil aega umbes pooled nädalast. Pühapäevad ning tähtsamad riigi- ja kirikupühad on ta kiriku juures.⁹⁶

Vaarask nägi Vormsil elamise juures mõningaid negatiivseid külgi. Karm Läänemere väikesele saarele tüüpiline elu kõvade tuulte ja külmade talvedega mõjutas tugevalt Vaaraski tervist. Vormsis ei olnud ka Vaaraski jaoks „haritud” seltskonda. Preestrina ta tutvusringkond küll laienes mõnevõrra, peamiselt Vormsile paigutatud sõjaväeüksuse kõrgeima ohvitseri perekondadega, kes paari aasta tagant alati vahetusid. Kohalikega näib, et ta pidi asjalikku distantsti kui kogukonna autoriteetne preester. Otsus saarelt osaliselt välja kolida võis olla mõjutatud ka Vormsi luterlikust pastoriga Julius Alexander Nordgrenist (ametiaeg 1870-1902), kes oleval elanud samuti osaliselt Vormsil eemal mõnel üksikul saarel.⁹⁷

Tööpäevaraamatusse on Luntsil oleku kohta kirjutatud lakooniliselt vaid „tööde juhatamine ja tegemine”. Selle tegevuse taustal oli Vaaraski suur huvi hortoloogia vastu. Õigeuskirikliku maad Vormsil olid lagedad ja suures osas viljatud. Preestriks saades hakkas ta rajama suuremat aeda kiriku lähedale ja 1896 aastaks oli Vaarask muretsetud 100 rubla eest uue aia erinevate rooside ja õunapuude jaoks.⁹⁸ Sugulastele põhjendas Vaarask aiatöödega alustamist sellega, et lageda viljatu karjamaa asemel pidi preestril olema oma eeskujulik aed ja tegemist oli ka teatud sorti investeerimisega elutingimuste parandamiseks, kuna nägi enda jätkamist Vormsi preestrina pikka aega.⁹⁹

Aiandust hakati võtma Vormsil tõsiselt. Kuigi Vaaraskil oli selle ellu viimiseks kõige rohkem kapitali, oli idee autoriks kahtlemata Vormsi köster Jaan Spuhl, kes 19. sajandi lõpul avaldas palju majapidamise, looduse ja tervishoiuga seotud kirjandust. Spuhl rajas ühe eeskujulikuma aia Vormsil, millest sai omamoodi aianduslik liikumine ja uusi aedu hakkasid rajama teiste kirikuteenrite lisaks isegi paar jõukamat vormsilast. Spuhli eeskujul hakkas Vaarask istutama roosikesi oma akna alla, laiendades järk-järgult oma tegevust kuni 1900. aastal ta ostab Luntsi talukoha. Aedade rajamisega alustas ka Vormsi teine köster Konstantin Kreek, kellelt ongi säilinud pikad ja laiad kirjeldused Vormsi kirikuteenrite pingutustest puude ja lillede kasvatamisel. Luntsile minekut oleval põhjendanud Vormsi tuuline ja viljatu maa. Vaarask istutas aastate jooksul Vormsile tuhandeid puud aga vaid väike osa nendest hakkasid kasvama. Luntsist sai Vaarask suure aiamaa,

96 RA, EAA.2288.1.88.

97 Loring, „1905. aasta sündmused Läänemaal”, lk 465.

98 Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum. ETMM_6902 M 11:1/268:1. Vormsi II Köstri Konstantin Kreegi wiljapuuaiaraamat IX ja X 1900, lk 1-7.

99 RA, EAA.2288.1.8, l. 72: Jakob Vaarask sugulastele 15.08.1896.

kus oli 80 õunapuud. Sinna lisas ta puid ja taimesid veelgi. Kreegi andmetel müüs Vaarask Luntsilt puid ka välja.¹⁰⁰

Teated Vene-Jaapani sõja katastroofilistest sündmustest jõudsid kiiresti Vormsile.¹⁰¹ 1905. aasta augustis plahvatas rentnikest vormslaste frustratsioonid luteri pastori ja mõisa vastu. Tüliküsimuseks oli saare keskel paiknev mets, mis kuulus suuremalt jaolt luterlikule kirikule. Metsapuude üle oli ka varem tulitsetud. 1894. aastal Vormsi mõis müüdi läbi pikkade läbirääkimiste riigile. Läbirääkimiste ajal tekkis olukord, kus mõisa metsade üle ei olnud enam korraliku järelevalvet. Metsast hakatigi suure hooga varuma küttepuid ja palke. Jutt tasuta puudest jõudis ka saarest kaugemale, meelitades kohale kolonnidena kasusaajad Noa-Rootsist ja Hiiumaalt.¹⁰²

1905. aastal otsustas Vormsi luterlik pastor Väinö Immanuel Melin (ametiaeg 1902-1917) ilmselt koos Suuremõisa rentniku von Hunniusega teha Vormsi metsa rahaks. Pastor lasi märkida kümme tuhat puud, mis kavatseti müüa eelmise pastori pojale metsakaupmees Hugo Nordgrenile. Vormsilased aga keeldusid töö tegemisest, mille järel pastor tõi töölisi Noa-Rootsist. Võõrtöölised aeti kiiresti minema ja isegi metsakaupmees võeti korraks kinni. Vallarahva protesteerimine aga tulemusi ei toonud ja Vaarask otsustas pöörduda Tallinna Metsakaitsekomitee poole. Sealsed ametnikud jõudsid kolme päevaga kohale ja metsarüüstamine lõpetati. Mõisa rentnik Hunnius mõistetakse süüdi ja puud jäid Vormsi metsa aastateks mädanema.¹⁰³ Selline sündmuste käik põhineb ilmselt Vaaraski kirjeldustel, mida Aleksander Loothing kasutas kirjeldades 1905. aasta sündmusi Vormsil ja mida ka Aitsam on hiljem kasutanud. Vormsi 1905. aasta sündmused ootavad veel põhjalikumat käsitlust.

1905. aasta sündmuste osas Vaaraski puudutasid oluliselt riigireformid. Ühe uue muudatusena riigi seadusandluses lubati nüüd usuvabadus. Kui varem oli seadusega keelatud õigeusklikel õigeusust lahkuda, siis nüüd see oli juriidiliselt võimalik. Järgnevatel aastatel pöördusid üle pooled Vormsi õigeusklikest tagasi luteri usku. Eriti valusana võis Vaaraskile tunduda asjaolu, et tagasipöördujate hulgas ei olnud ainult 1886. aastal usku vahetanud vaid ka nende lapsi, kes olid käinud tema ajal õigeusu koolides.¹⁰⁴

100 ETTM. ETMM_6902 M 11:1/268:1. Vormsi II Kõstri Konstantin Kreegi wiljapuuaija raamat IX ja X 1900, lk 1-7.
101 RA, EAA.2288.1.49: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 01.04.1904. Vaarask kuulis ühe päeva jooksul Port Arturis sõjalaev Petropavlovski saatusest.
102 RA, EAA.2288.1.36. Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 21.01.1894.
103 Loothing, „1905. aasta sündmused Läänemaal”, lk 465.
104 James White, *Changing Tides of Nation and Confession: Building Orthodoxy and Empire on the Island of Vormsi, 1873-1905*. Ab Imperio [ilmumas, 2022].

Järgmine oluline sündmuste ahel algab 1907. aastal, seekord Vormsist eemal Mäemõisas. Kiideva mõisnik Otto Magnus Jacob Peter Karl Adam von Stackelberg pidi mingil põhjustel loobuma Mäemõisast ning mõis sai Talurahva Põllupanga omandusse. Uudis Mäemõisa omanikuvahetusest jõudis ka lähedal Luntsis toimetava Vaaraski kõrvadesse. Ta astus läbirääkimistesse Talurahva Põllupangaga Tallinnas, mille tulemusena Vaarask ostab Mäemõisa mõisa. Ühe tingimusena Vaaraskile seati ette, et ta on peale ostu kohustatud kolme aasta jooksul asutama mõisa põllumajandusliku kursused või kuue aasta jooksul põllumajanduslik kool.¹⁰⁵ 1908. aastal kirjutati paberitele alla ja Vaarask kolis Luntsilt Mäemõisa. Kunagisest küllaltki radikaalsest Jakobsoni ihaldajast oli saanud mõisnik.

2.3. Mäemõisa tõmbunud Vormsi preester

Mäemõisas alustati aiandustööd ja suurejoonelise pargi rajamist. Vaaraski ajaveetmist väljaspool oma koguduse piire hakati tähele panema tõsisemalt pärast Mäemõisa hankimist. Läänemaa praostile saabus kaebuseid Vaaraski püsivast viibimisest Mäemõisas. Ta olevat lahkunud Vormsilt 2-3 korda kuus 5-6 päevaks korraga. Vaarask lükkas kriitika kategooriliselt tagasi. Vormsil elades rikkus ta tervist saare külm kliima ja seltskondliku elu puudumine. Sellest hoolimata olevat ta Mäemõisast hoolimata saanud hakkama Vormsi kirikuasjadega. Lisaks ta mainib praostile, et tal on plaanis muuta Mäemõisa hoone põllumajanduslikuks kooliks, kloostriks või muuks kasulikuks kohaks, mis seisaks tõendina õigeusu püüdlustest rahva harimise vallas.¹⁰⁶ Vaaraski süstemaatiliselt peetud tööpäevaraamatud lõpevad 1909. aastaga, mille tõttu on raske edasi hinnata tema kohalolekut Vormsil.

Vormsil jätkus elu pealtnäha muutuseta. 1916. aastal toimus suur pööre Vormsi kirikuelus kui mõlemad Vaaraski pikaajalised köstrid surid. Jaan Spuhl, kes Mäemõisast alates oli teeninud koos Vaaraskiga, suri juulis ning Konstantin Kreek, kes liitus kogudusega 1899. aastal, suri novembris. Vaaraski köstrid olid teda teeninud aastakümneid ja olulisel moel pidanud kiriku asjaajamist ja igapäevaasju korras. Vaarask ei võtnud mingil põhjusel nende asemele uusi köstreid kuigi kirikuseaduse järgi koguduses pidi olema vähemalt kaks kirikuteenrit. Selle põhjuseks võis olla kas sõja-aja rahaline kitsikus uue köstri teenistusse võtmisel või Vaaraski usaldamatus teiste osas. Samas koguduse liikmete arv oli aastatega pidevalt langenud, nii et uue köstri valimist Vaarask

105 RA. EAA.2840.1.10299, nummerdamata: Harjumaal Mäemõisa mõisast eraldatud maakoha "Berghof nr. 1" kinnistu nr. 870. Kinnistusregistri sissekanne 01.09.1908.

106 RA. EAA.2288.1.13, l. 67-70.

võib-olla lihtsalt ei pidanud vajalikuks. Vormsil jäi kiriku üle kohapeal abistama Vormsi kooliõpetajaks sirgunud Jaan Spuhli poeg Anatoli Spuhl.¹⁰⁷

Sõjaaastad andsid tunda ka Mäemõisas, kui 1917. aastal hakati tugevdama toidujulgeolekut Läänemaal. Valla ametnike inspekteerides talusid, selgus, et Vaaraski halduses olevatel taludel oli maa söötis, harimata. Sinalepa valla toitlustuskomitee proovis sundida Vaaraskit kündma oma põlde, ähvardades need vastasel juhul välja rentida. Ilmselt oli Vaaraski aianduslik tegevus piirdunud ainult ilusate puude ja taimedega. Komitee protokollis mainitakse, et Vaaraski omanduses olnud maatükkide põllud on olnud söötis juba aastaid. Vaarask keeldus dokumentidele allkirja andmisest, põhjendades et see on tema isiklik asi, mis ta oma eraomandusega teeb. Edasi protesteeris ta toitlustuskomiteele nende otsust ja palus võimalust osaleda Haapsalu toitlustuskomitee koosolekul, et asja kohta lähemalt selgitus anda.¹⁰⁸ Kahjuks ei ole teada Vaaraski antud seletusi või sanktsioone aga tõenäoliselt asi vaibus ära suuremate ühiskondlike muutuste taustal. 1917. aasta on oma suurte sündmustega kurnav ja Vaarask jääb tõsiselt haigeks ning lõpetab päeviku pidamise.¹⁰⁹ Samal aastal Vaaraski ütluse järgi Läänemaa Maavalitsus pitseeris kinni Vormsi preestri korteri ja ta oli sunnitud lahkuma Vormsilt.¹¹⁰

Eesti Vabariigi iseseisvumise järel, 1919. aastal, osales ta Läänemaa praostkonna koosistumisel. See oli ilmselt esimene ja viimane kord kui tal oli tegemist vastloodud Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikuga. Kui Läänemaa praost Mutt selgitas 1925. aastal EAÕK Sinodile olukorda Vormsil, pidi ta nentima, et Vaarask ei ole esitanud aruandeid ega vastanud ta kirjadele kordagi 6 aasta jooksul.¹¹¹

Näib, et Vaarask elas rahulikult edasi keskendudes omaette enda toimetustele. 1922. aastal tekkis esimene tõsine arusaamatus Sinodi ja Vaaraski vahel. 31. märtsil 1922 saatis Vaaraski endine köster Joann Kalmus Sinodile kaebuse, et ta ei ole saanud Vormsist oma poja sünnitõendit. Ta nõudis sünnitõendit pojale, kes astus Tallinna poeglaste gümnaasiumi. Sellele päringule aga ei olevat vastanud ei Vormsi preester ega praost. Kalmuse päringule küll järgnes Sinodi kiri Vaaraskile täita oma kohustusi. Sellest hoolimata sai Sinod jaanipäeva aegu teise kirja Kalmuse käest. Juba ägestunumalt kirjutas ta sellest, et ei ole ikka veel saanud palutud sünnitõendit ning kirjas ta avaldas kahtlema, kas Sinodil on jõudu oma preestrite üle. Taaskord Sinod esitas päringu Vaaraskile

107 RA, EAA.2288.1.13, l. 87: Jakob Vaaraski kiri Riia konsistooriumile 12.06.1913.

108 RA, EAA.3641.1.20, l. 99-101. Sinalepa valla toitlustuskomitee. Циркуляры, постановления и протоколы о продаже зерна безземельным крестьянам, об обеспечении населения продовольствием и посевным зерном.

109 RA, EAA.2288.1.60: Jakob Vaaraski päeviku viimane sissekanne.

110 RA, EAA.1655.3.622, l. 14. Jakob Vaarask EAÕK Sinodile 06.03.1925.

111 Samas, Läänemaa praost J. Mutt EAÕK Sinodile 20.11.1925.

ja praostile. Praost sai ainult nentida, et ei tea Vaaraski tegevusest mitte kui midagi. Kui vähe oldi kursis Vormsi koguduse asjadest näitab hästi asjaolu, et sünnitõendi väljastamine anti Sinodi poolt järgmisena Vormsi algkooli õpetaja Jaan Spuhl-Rotalia ülesandeks, kes oli surnud juba kaheksa aastat varem.¹¹²

Sünnitõendiga tekkinud tüli laabus ja elu Vaaraski ümber näis jälle mõneks ajaks rahunevat. Paar aastat hiljem, 1924. aastal, võeti Läänemaa praostkonna koosolekul lõpuks ette Vaaraski küsimus. Koosolekul praostkonna liikmed tõdesid, et Vaarask elas kogudusest eemal ega tunnistanud vaimulikku valitsust ja selle põhjal palusid Sinodilt, et Vaarask tagandataks vaimulikust seisusest.¹¹³

Asi jõudis Sinodi lauale ja Vaaraskilt nõuti, et kolme kuu jooksul ta täidaks oma kohustusi ehk esitaks puuduvad aruanded ja läheks elama Vormsile. Vaarask keeldus kategooriliselt talle esitatud süüdistustest. Vastuskirjas seletas Vaarask oma tegevuse kohta pärast Eesti Vabariigi iseseisvumist. Tema seletuse järgi olevat 1917. aastal tema korter Vormsil kinni pitseeritud ja ta oli sunniti lahkuma Mäemõisasse. 1920. aastal olevat ta leidnud Mäemõisas eest kohaliku õigeusurahva, kellest osa oli tema endised õpilased, ilma hingekarjaseta ja võtnud siis enda kanda ka Mäemõisa preestri ülesandeid. Samas ta olevat jätkanud omal kulul endist viisi ka Vormsi teenindamist. Palka ta olevat viimati saanud Kerenski valitsuse ajal ja ta nõudiski Sinodilt Vormsi kirikuteenrite ja leivategija palga kompenseerimist viie aasta ulatuses. Vormsi õigeuskogudus olevat unikaalne, ainukene rootsikeelne kogudus maailmas ja see ei olevat kuulunud Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku võimu piiridesse.¹¹⁴

Sinod nõudis jätkuvalt Vaaraskilt oma kohustuste täitmist. Vaarask sellele ei reageeri ja lõpuks otsustatakse lasta ta vabastada Vormsi preestrikohalt.¹¹⁵ Vaarask ei andnud sugugi alla vaid pöördus asjas kaebusega Siseministeeriumi poole. Ajad olid aga paratamult muutunud. Kui 40 aastat tagasi Mäemõisa protsessi ajal ta võis loota Toompea võimude peale, siis nüüd siseminister Einbund ei võta asja arutuselegi vaid tõlgendas asja kirikusiseseks tülik, kus Sinodil oli õigus ja jättis Vaaraski palve rahuldamata. Vaarask viis asja edasi Riigikohtusse, kus ta saavutas vahevõidu. Riigikohtu otsuse järgi Vaaraski ametist eemaldamist ei oldud täidetud seaduslikus korras ja asi anti tagasi Sinodi menetlusse.¹¹⁶

112 Samas, nummerdamata. EAÕK Sinod Jaan Spuhl-Rotalial 28.08.1922.

113 Samas, l. 10. Väljavõte Läänemaa Ap.-Õigeusu praostkonna koosoleku protokollist 12.09.1924.

114 Samas, l. 16: Vormsi kirikuteenrite ja leivategijana olid selleks ajaks ainult Vaarask koos abikaasaga.

115 Samas, l. 19: Sinod praost J. Muttile 26.06.1925.

116 Samas, nummerdamata: Riigikohtu protokoll 27.04.1926.

Sinod alustas see järel ametliku uurimise, mida hakkas juhtima Harjumaa praost Joann Ümarik. Alguses Ümarikul oli raskusi saada Vaaraskiga isegi jutule. Vaarask oli kellelegi aru andmata, kas Vormsil või Mäemõisas. Lõpuks asjaosalised kohtusid Mäemõisas, kus Vaarask kordab oma seisukohta, et ta Eesti Ap.-Õigeusu Kiriku Siniodit ei tunnista ja ta olevat „õigeusu preester”, mitte „Ap.- Õig preester”.¹¹⁷

Ümariku raport Vormsi koguduse olukorrast on aga hävitav:

„Kohal Vormsis aga selgus, et preester J. Waarask elutseb üle 6. a. väljaspool oma kogudust, Mäemõisas, missuguse aja jooksul ta koguduse eest vähe on hoolitsenud. Kuna viimase paari aasta jooksul mitte sugugi koguduse heaks midagi ei ole teinud; majad, kirik, surnuaed on täitsa hooletusse jäetud; tuul on talvel kiriku kellatorni luugid lahti murdnud, mis terve talv lahti seisid, kuna pr. J. Waarask, kell käes kiriku wõtmed olid, neid ei sulgenud. Lumi ja vesi on oma hävituse töö teinud: kellatorni müür variseb, põrand on mädanenud j.n.e., ka on tuul tüki plekki katuselt lahti kangutanud, mis ka paigale asetamata seisab. Surnuaida ümbritsev aed on ühest küljest täitsa kadunud, keegi ülekuulatutest kodanik Fällmann tõendab, et selle aia latid on pr. J. Waarask ise ära vedanud oma päris mõisa Mäemõisasse; et tähendatud aeg just karjamaa poolt küljest on kadunud ja pr. J. Waaraski poolt ära veetud, siis käib kari ka takistamata surnuaial, samuti kui karjamaal.”¹¹⁸

Uurimuse ajal kuulati üle ka nelja Vormsi õigeuskliku. Eriti Vormsi koguduse nõukogu esimehe Hans Molli tunnistus annab karmi hinnangu Vaaraski tegevusele:

„Preester J. Waaraskit tunnen lapsest saadik, oma iseloomu poolest ta oli leppimata ja koguduse liikmetele kõigis asjus vastutulemata. Koguduse preestri ametisse tulemise puhul oli preest. J. Waarask kaunis korralik oma ametikohustuste täitmisel, kuid aast-aastalt jättis oma kogudust eest hoolitsemise kõrvaliseks asjaks, seades esiplaanile oma isiklised ja majandulised huvid. Jutlustustes kirikus aina sõimas ja noomis ta inimesi jättes Jumala armu ja armastuse ning andeksandmise kuulutamise täitsa teostamata, kiriklistes talitluste toimetamise juures tarvitab karmi kõnetooni, ristimiste juures sageli noomis lastevanemaid, et nad enestele lapsi soetada aga mitte nii „eeskujulikult” ilma lasteta ela kui tema oma abikaasaga, kui vend ja õde, kelledel ühtegi last ei ole”.¹¹⁹

117 Samas, nummerdamata: Joann Ümariku ettekanne EAÕK Sinodile 22.07.1926.

118 Samas, nummerdamata: Hans Molli ülekuulamisprotokoll 20.06.1926.

119 Samas.

Vabariigi alguses olevat Vaarask lahkunud saarelt täielikult ja Vormsile ei jäänud kedagi kirikotalituse toimetama. Ilapsi hakati ristima luterlikus kirikus ja matmised olid takistatud. Nii olevat ka üks Vormsi õigeusklik seisnud umbes kuu aega kiriku eeskojas matmata, sest preester ei tulnud teda matma. Kui Vaaraskile oldi kohalike poolt öeldud, et ta Sinodi ja Siseministeeriumi otsusel oli kirikust vallandatud, olevat Vaarask sellele vastanud: „Teie kõik saate rauad: teie, praost, Sinod, Mitropoliit ja ka politsei; kogudust ei ole. Mina üksi olen kogudus ja peremees!”¹²⁰

Pärast uurimise lõpetamist jõudis Vaaraski süüdistus teist korda Riigikohtusse kuulamisele ja järjekordsetes kaebustest hoolimata 1926. aastal Jakob Vaarask visatakse välja vaimulikust seisusest. Vaaraski 1894. aastal alanud ametiaeg Vormsi preestrina lõpeb 27.10.1926.¹²¹ 1927. aastal kui viimase rünnakuna Sinodi vastu ta kaebas Siseministeeriumile EAÕK põhikirja registreerimisel olevate väidetavate vastuoludega Vaimulike Konsistooriumide Seaduses.¹²²

2.4. Preester õigeusu ääremaal

Vaarask teadis, et ilmaliku seminari lõpetajana oli tal raske saada preestriks ja seda juhtus pigem erandkorras. 19. sajandi reformidega hakkas vaimulik seisus Venemaal muutuma järk-järgult avatumaks, kui preestrite pojad ei olnud enam kohustatud omandama vaimuliku kutset. Paljud vaimuliku seisusesse kuulunud isade lapsed hakkasid panustama ühiskonda teistmoodi, liigudes kirikuvälistesse ametitesse. See tekitas Venemaal vaimulike seas tõsist vaimuliku väljavoolu, mida prooviti parandada preestri ametit ka teistele kui ainult vaimulikele perekondadele avades.¹²³ See tähendas nii vaimulike seminaride laiendamist tudengite päritolu osas ning ka seda, et preestriteks hakkas saama inimesi ka ilmalikest seminaridest. Näitena sellest võib tuua asjaolu, et Tartu II Õpetajate Seminari viie esimese lennu (1881-1885) lõpetajaist Vaaraski lisaks ka kuus muud seminaristi edenesid koolmeistri teed pidi preestriks.¹²⁴

Preestri ameti saavutamiseks Vaarask püüdis teha endast eriliste oskustega misjonäri. Seda näeme tema alguses soovis minna Setomaale misjonitööd tegema ja niimoodi tõusta preestriks. Saatuse tahtel aga tekkis kirikul vajadus saata noor misjonär Vormsisse, kes õpiks rootsi keele ära ja teeks seal tööd õigeusu kasuks. Nii ei saanud Vaaraski spetsialiteediks kodukandi ja selle inimeste

120 Samas.

121 Samas.

122 ERA.1356.2.2511. Jakob Vaaraski kaebus Siseministeeriumile EAÕK põhikirja registreerimise pärast 03.02.1927.

123 vt. Laurie Manchester, „Holy Fathers, Secular Sons: Clergy, intelligentsia and the modern self in revolutionary Russia” (Northern Illinois University Press, 2008).

124 „Tartu Õpetajate Seminar 1828-1928”, lõpetajate elulood lk. 215-233.

tundmine (nagu ta põhjendas oma Setomaale mineku soovi) vaid rootsi keele õppimine ja valdamine ning seda just Vormsi omas murdes.

Spetsialiteedi omandamine aga ei taganud veel preestrikohta nagu Vaarask lootis, vaid ta pidi hiljem piiskopile meenutama tema antud lubadusi. Piiskop aga olevat olnud kangekaelselt Vaaraski preestriks saamise vastu just selletõttu, et tal olevat olnud 40 vaimuliku seminari lõpetanud kandidaati, kes ootasid koha saamist.¹²⁵ Ilmselt Vaaraski küllaltki järeleandmatu iseloom ja asjaolu, et rootsikeelseid vaimulikke peale Vaaraski ei olnud kuskilt võtta, sai piiskopi nimetama Vaaraski Vormsi õigeusukoguduse preestriks.

Vaaraski jõuline võitlus sektantide vastu oli alguses organisatoorse külje pealt hästi korraldatud nii nagu tema muu ametitalitus.¹²⁶ Ta oli jätkuvas kirjavahetuses Õigeusu Vennaskonna ja Koolinõukoguga. Esimestel aastatel hakkas tegevuse tulemusena Vormsile voolama sadu õigeusu ikoone ja rootsikeelseid kooliraamatuid. Ta pöördus ka aktiivselt ühe tema aja kuulsuse poole. Kroonlinna Joanni käest ta sai Vormsile sadade rublade eest annetusi.¹²⁷

Meetodide osas ei kartnud Vaarask võtta üle samu mehhanisme, mida sektandid kasutasid. Õigeusku tugevamaks pidades ta lootis säilitada vormsilaste sektandilise tegevuse aga muuta selle sisu õigeusklikuks. Esimese sammuna keelustas ta sektantide pühapäevakoolid ja asendas need õigeusu pühapäevakoolidega. Kui sektandid pidasid vahel palvetundisid ja kogunemisi metsas, tegi Vaarask seda järele, aga loomulikult õigeusklikus kontekstis.¹²⁸ See Vaaraski tegutsemisviis tekitas ka tema vastastes õigeusukiriku sees kriitikat, süüdistades teda ennast sektantlusega.¹²⁹ Vaaraski tegevuse tippaktsiooniks tõusis jõuline kodukaunistamine.

Võitlus sektantide vastu ei kandnud vilju ja kogu Vaaraski preestriks olekut aega iseloomustasidki tema jätkuvad kaebused sektantide tegevuse üle. Aktiivsem võitlus hakkas ilmselt vaibuma alates 1900. aastast, kui ta ostab endale talukoha Sinalepast ja järk-järgult vähendab oma tegevust Vormsil.

125 RA, EAA.2288.1.38: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 09.08.1894.

126 RA, EAA.2288.1.37: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 18.10.1894. „Orlow on aina hädaristmise moodi lapsi ristitud ja luteruse usu moodi aina päha wett pandnud, sest igal pool käib peale waatajade seas "Uih, uih!" kui laps saab paljalt wette kastetud.”

127 Nt. kirikukroonika sissekanne 20.10.1896. Joann andis sel korral rootsikeelse palveraamatu printimiseks 500 rubla.

128 nt. RA, EAA.2288.1. 88: Jakob Vaaraski tööpäevaraamatu sissekanne 24.06.1897.

129 RA, EAA.2288.1.13 l. 40

Nii nagu tema eelkäijagi puhul, ei võitnud Vaaraski tegevus vormsilaste usaldust. Lõppude lõpuks jäi õigeusk Vormsil paratamult võõrkehaks. Pärast massilist usuvahetamist 1886. aastal liitusid kogudusega ainult mõned üksikud inimesed. Kui Vaaraski ametisse astumisel ta koguduses oli üle 500 inimese, siis ametist lahkumisel jäi neid ainult 30 ringi.¹³⁰

,

130 RA, EAA.1655.3.622, nummerdamata. Protokoll, Andres Fällmanni tunnistus 20.06.1926.

3. Filosoof Jakob Vaarask

3.1. Võlgadega kurnatud kinnisvaraomanik

Vaarask oli kogunud endale karjääri jooksul märgatava varanduse. Osa varandusest oli kinni kolmes maakohas: 1900. aastal hangitud Luntsi maakohas, 1905. aastal Luntsiga liitetud Vabadiku-Pealuu nimelises maakohas ja 1908. aastal omandatud Mäemõisas mõisahäärberi, tööliste maja ja laudaga. Nende ostuhind oli kokku üle kümne tuhande rubla. 1908. aastal ta ostis Haapsalust 790 rubla eest tühja krundi, kuhu ehitati hiljem maja.¹³¹ Lisaks oli tal Vene riigi lagunemisel 8000 rubla kinni hoiukassas, mis sõjaaastatel haihtusid. Vaaraski sõnul olevat hoiukassa likvideerimisega seotud rahaline kaotus olnud veel talutav.¹³² Seda on näha ka tema järgmistest tehingutest.

1926. aastal ostis Vaarask Hans Lillepi käest Rüütli tänavalt krundi nr. 7. Ostuhinnaks oli 700 000 marka. Kauba ühe osana võttis Vaarask endale Lillepi võla Haapsalu linnavalitsusele, mida oli 124 000 marga ulatuses. Võlgade omandamise juures olevat räägitud, et võlaintressides osas võidakse veel läbi rääkida, kuid see ei osutunud tõeks. Kui Vaarask oli maksnud võla 2/3 osas ehk 83 tuhande marga eest, hakkas ta Haapsalu linnavalitsuselt seda lubadust jõulisemalt nõudma.¹³³

Kaks aastat hiljem ehk 1928. aastal ostis Vaarask Friedrich Stackelbergi käest Haapsalus Wiedemanni tänaval oleva krundi 1750 krooni eest.¹³⁴ Krundil olevat maja tunti kui „Valge Varese maja”, eelmise omaniku Stackelbergi järgi. „Valge Varese majast” Haapsalus sai Vaaraski põhiline elukoht koos Mäemõisaga. Selle tehinguga jõudis Vaaraski „kinnisvaraimpeerium” oma hiilguseni, mida kauaks ei jätkunud.

Vabariigi ajal koosnesid Vaaraski sissetulekud ilmselt peamiselt üürituludest. Ainult „Valge Varese majas” olevat tal olnud 34 üürniku.¹³⁵ Üürnikke oli ka teistes kohtades ja Vaaraskil tekkis probleeme eriti ühe üürnikuga. Ilmselt 1920. aastate lõpus üüris Vaarask Sinalepa vallas olevat kinnisvara kolmeks aastaks kodanik Vassili Panderile ja tema naiseõele Liisi Weltsonile. Vaaraski ütluse järgi nimetatud üürnikud keeldusid maksmast üüri ja ilmselt üüri tasuti raha asemel erinevate vekslitega. Vaaraski nõudmine Panderilt oli kohtus 800 krooni ulatuses¹³⁶ Lisaks sellele olevat nad mingil viisil

131 RA, EAA.2840.1.8745: Jaama tn, kinnistu nr 505.

132 RA, ERA.1356.2.7110, nummerdamata: Jakob Vaaraski avaldus Eesti Maapangale 08.10.1932.

133 RA, ERA.32.2.1215: Vaher, Madise nõue Vaarask, Jakobi vastu. RA, ERA.4209.1.394: Kirjavahetus Jakob Vaarask'ilt endise Kuursaali rentniku Hans Lillep'i võlasumma sissenõudmise küsimuses.

134 RA, EAA.2840.1.37226: Wiedemanni ja Saue tänava nurga krunt, kinnistu nr. 105.

135 RA, ERA.32.2.1215: Jakob Vaaraski kaebus kohtupalatile 09.02.1934.

136 RA, ERA.1357.2.26575: Tallinna Ringkonna kohtu säilik Jaakob Vaaraskist.

keerutanud Sinalepa Põllumeeste Seltsi võlad Vaaraski kaela.¹³⁷ Nimetatud Põllumeeste Selts asus lühikest aega Mäemõisas.

Võlgade tasumiseks oli Vaarask sunnitud võtma veel rohkem võlgu ja lõpuks oli tal kümneid võlgnike tuhandete kroonide ulatuses.¹³⁸ Osa Vaaraski kinnisvaradest läks võlgade tõttu sunnimüügile nagu maja Wiedemanni tänaval. „Valge Varese maja” müüdi 1930. aastal Madis Vaherile. Vaarask sunnimüüki sugugi õigeks ei tunnistanud vaid hoopis kaebas seda edasi kohtusse ja keeldus majast välja kolima. Tema väljatõstimiseni jõutakse alles 1935. aastal.

Võlgade tasumiseks läks kogu Vaaraski varandus hindamisele. Panga poolt tehtud kinnisvara hinnangud oldi tunduvalt madalamad kui millega Vaarask ise kinnisvarad välja ostis. Järgnevad taas käimised kohtus, kus Vaaraski kaebused jäetakse kord korra järel rahuldamata. Eriti vilets näib olukord Mäemõisa puhul, kus 1908. aastal ostetud härrastemaja oli jõudnud 1932. aastaks äärmiselt halba seisundisse.¹³⁹ Hindamiselehe vahel on säilinud väike paberilipik, kuhu on kirjutatud anonüümne, üsnagi kurb hinnang toimumule:

„Jakob Vaarask on aus, lugupeetud vana mees. Ta on liiga palju teisi inimesi usaldanud ja need on lihtsalt teda petnud majaostmisega ja müümistega, niisamuti ka vekslitega.”¹⁴⁰

Vaarask jätkas avalduste kirjutamist, kus ta kirjeldas oma rasket olukorda võõra võla maksmisel:
„Olen Jakobsoni ajast tänapäevani wale ja ülekohtu wastu wäsimatult wõidelnud. Olen Eesti rahwa õigusi wäsimatult wõidelnud. Olen Eesti rahwa õigusi ja kasusid kartmatult kaitsnud säääl ning nii palju kus ja kui palju see mulle iganes wõimalik oli. Nii olen üks Eesti riigi loojadest ja mul on õigus nõuda omilt lastelt ning lastelastelt, keda olen aidanud võimu pukile asuda, ka kaitset selle ülekohtu eest, mida mulle tehtakse.”¹⁴¹

Paraku leidis Vaarask ennast õiguslikult patiseisundis, lõksus. Ta sai sellest ka ise hästi aru, et oma püüdlustega saada õiguset oli ta kui „hüüdja häääl kõrbes”.¹⁴²

1935. aastal tõsteti Vaarask välja oma kodust Wiedemanni tänavalt. Sunnimüügil kaotas ta nii maja kui sinna kuulunud vallasvara. Säilinud protokollidest on võimalik rekonstrueerida Vaaraski kodune

137 RA, ERA.3653.4.7548: Jakob Vaaraski palve Maapangale 12.01.1934.

138 RA, ERA.3653.4.7548, l. 48: Eesti Maapanga juhatuse protokoll 27.04.1933.

139 RA, ERA.3653.4.7548 Kinnisvara hindeleht dateerimata, nummerdamata.

140 Samas, dateerimata, nummerdamata.

141 RA, ERA.3653.4.7548: Jakob Vaaraski palve Maapangale 12.01.1934.

142 Samas.

ilme mööbli täpsusega. Kohapeal koostatud hindelehtedesse kirjutati üles ka Vaaraski suur raamatukogu, mis koosnes 1008 raamatust ja ajakirjast. Põhiliselt vene- ja saksakeelsete trükiste väärtuseks hinnati ainult 50 krooni. Ostuaktide järgi tema raamatuid ostis kolm erinevate allkirjadega isikut.¹⁴³ Pärast väljatõstmist ta oli sunnitud minema tagasi Mäemõisasse. Vaaraski lõpparveks jäi võlgnevust Eesti Vabariigile, kolmele pangale ja 11 eraisikule kokku 19 349,06 krooni ulatuses.¹⁴⁴

Jakob Vaarask suri 73-aastasena Mäemõisas 06.07.1936. Surma põhjusena oli abikaasa Helene ütluse järgi neeruhaigus. Võimalik, et tegemist oli sama neeru või soolestiku haigusega, mille all ta kannatas kogu elu. Vaarask maeti viimasele rahule Mäemõisa Ap. Õigeusu kalmistule.¹⁴⁵

3.2 Vaaraski filosoofiline tegevus

Vaarask nägi ennast eelkõige kirjaniku, filosoofina. Oma tegevust ta kirjeldas elu lõpus järgmiselt: „Olen umbes 60 aastat elukoolis õpinud ja ööd ning päevad läbi wisasti mõtelnud. Olen loodust, kultuuri, teadust ja ajalugu hoolega uurinud. Olen loonud inimkonnale uue mõttetarkuse, mis põhjendab igawese, ilmeksimata autoriteedi kõiksuse peal.”¹⁴⁶

1924. aastal kui Vaarask oli veel preestriametis kohtus ta noore rahvaluulekogujaga. Kohtumise järel koguja kirjutas oma reisipäevikusse järgmise iseloomustuse Vaaraskist:

„Tutvunesin Mäemõisa omaniku, Vormsi preestri Varraskiga, „esimese Eesti mõttetargaga“. Oli omal ajal kuulus vene usu pooldaja, tülitseenud mõisnikkudega. Praegu kannatab mees philosopho- või grafomaania all. Valmistanud midagi 100.000 värsi ümber. Päevad otsa aina kirjutab. Tahab neid trükki. Väga vihane usu vastane st. tahab uut usku luua. Sellepärast ka need värsid, mis lugemiseks, mõtlemiseks ja laulmiseks korraga määratud. Arvab, et vanad targemini ei võinud mõelda kui tema. Platol Sokratesel ja Tolstoil olevat päälegi see viga olnud, et seganud end seltskonna eluga. Ka Newtoni Naturphilosophia ei kõlbavat, sest mitte külge tõmbel vaid rõhumisel olevat olluse kõrval peatähtsus. Vaatamata sellepeale, et ta juures hommikust kunni kella 17 viibisin, ei jätkunud tal aega mulle selgeks teha, kuidas just magneedi külgetõmbamine rõhumisega seletatav, sest tahtsin rohkem ta suurest protsessist Hakenrichter Lüüdsziga kuulda. Nüüd on mees terve ilmaga sõjajalal.

143 RA, ERA.32.2.1215 Nimekiri Jakob Vaaraski vallasvarast 28.05.1935.

144 RA, ERA.14.9.1591 Nimekiri Jakob Vaaraski võlgnikest 15.04.1939.

145 RA, ERA.5201.3.1173, lk 205. Sinalepa vallavalitsuse surmaregister.

146 RA, ERA.3653.4.7548. Jakob Vaaraski palve Maapangale 12.01.1934.

Kuid ilmavaate suhtes kannatlik. Kuuldes et minagi mõtteteadlane, käskis raamatud nurka heita ja loodust vaadelda. Originaalne mees, ihulik segu filosoofiast Thalesist kunni – raske määrata, ta nii mitmekesiseid mõtteid ja mõisteid noppinud ja neid isemoodi ümber seletanud lauldes seentest lilledest graniidist[...].”¹⁴⁷

Vaaraski jutustamine noorele ajaloolasele tema usuvastasusest ja uue usu loomisest ei olnud ajendatud tema allakäigust Vormsi preestrina vaid elutööga, millele ta oli pühendunud läbi elu. Juba 1895. aasta suvel, kui ta sai Riiast ukaasi, kus ta nimetatakse täie palgaga preestriks, kirjutas ta oma päevikusse järgmiselt:

„Nenda lõpis see tähtsas päew minu elus, sest nüid olin ametlikus asjas omale eesmärgile jõudnud ja waralik seisukord on kindla põhja peal, kui aega terwist teenida on; nüid wõin siis kord hakata ennast aeg ajalt madalast kõhuteenistuse murest wabastama ja rohkem oma tõsise eesmärgi poole rühkima; mille juures muidugi ametikohused suurema jao aega äraraiskawad, kuid wõib ometi loota, et kapitali wõib korjata ja edaspidi ennast täitsa ilma muredest wabaks teha ning kõige täiega ennast selle tarwis ohwerdada, milleks püha loodus mind on määranud, see on inimese sugu tõe teele juhatajaks.”¹⁴⁸

Vaaraski loominugliste katsete algust võib ilmselt paigutada Tartu II Õpetajate Seminari aegadesse. Seminaris kultuurielu oli elav ja Vaaraski ajal sirgus sealt ka tema põlvkonna tuntuim luuletaja Jakob Tamm. Vaaraski dateerimata märkmikutes on ilmselt juba seminari ajast pärit luuletusi. Samuti leidub katsetusi ilukirjanduse vallas. Rahvusliku liikumise lainetes tõusis ühiskonnas esile lisaks Eesti rahvuses selle muistne ajalugu ja oma usk. Nii on ka Vaaraski märkmikutesse talletatud kaks lühikest mustandliku lugu, kus elu põhiküsimuste üle arutlevad peategelased Taara ja Sukkamieli.¹⁴⁹ Koolmeistrina oli tema üks esimesi kõnesid pealkirjaga „Eestlaste pagana usust”.¹⁵⁰

Natuke hiljem hakkas ta kirjutama märkmikuisse luuletusi, mis olid nummerdatud. Arvestades loomingus vahel esinevat Läänemaa temaatikat, saab kindla struktuuriga õpetlike luulete kirjutamise algust paigutatav hiljemalt tema tegevuse algusele Läänemaal.

147 Ajalooline traditsioon Ridala ja Lääne-Nigula kihelkonnas, kogunud Juhan Libe 1924. aastal [võrguteavik].

148 RA. EAA.2288.1.39: Päevaraamat ametikohustuste täitmise kohta. Sissekannne 14.06.1895.

149 nt. RA. EAA.2288.1.8, l. 76.

150 RA, EAA.2288.1.88, l. 3: Tööpäevaraamat 1883-1892.

1885. aastal ilmus Eesti Postimehes Vaaraski artikliseeria pealkirjaga „Ollus, vägi ja kuju”. Tekstis avaldas Vaarask esimest korda oma elektrile põhineva looduse-teooria. Sissejuhatuses ta seletas oma mõttekäiku järgmiselt:

„Oma elu kuldsel koidu ajal Taaralaste õndsallikkuse hiie-salkade pühalikes ilu-rikkas rüppes kõndides ja luuletuste kaunimaid piltisid otsides tuli mulle mõttesse küsimine: „Missugune on see kõige ülem ehk põhjus-kuju, mille kõik asjad ennast looduses enam ehk vähem ilmutavad?”

Loodust teraselt tähele pannes nägin mina: Päike, kuu, ja taewa tähed säravad kera (palli, muna) kujus silmi. Wihma piisad, rahe-terad, lille-nupud, hulk puuwiljasid, marjad, suurem jagu taimede seemneid, elajate kehajaod (pää, silmad), mitmed taimeurwad ja juured [...] kõik näitawad enam ehk vähem palli ehk kera kuju. Sellest sain ma pikade uurimiste läbi lõpeks aru, et kõige asja põhjuskuju on kõiges looduses kera ehk palli kuju.

[...]

Mõne aja uurimise järele sain aru, et elektri-wägi, walgus, magneedi-wägi ja soojus mitte neli iseäralik asja ei ole, waid kõik ühe ja sellesama elektriwäe omadused. Säält edasi uurides nägin lõpeks, et kõiges auulises looduses polegi rohkem wägesid walitsemas kui üks ainus, mis ennast aga mitmesugustes omadustes ilmutab ja awaldab. Seda wäge nimetan mina siin looduse põhjus- ehk alg-wäeks, wägede emaks ja wägede kuningaks.

[...]

Olluse kallal uurides sain paljude katsete ja sügawate järel mõtlemiste läbi lõpeks selle igawese tõsiduse kätte, et ka ollus, mis nüüdne teadus 67 iseäralikku elementi ehk algusjagudesse jagab, kõik täiesti üks ja seesama on, muud kui iseäralistes ja kõrwalistes ilmumistes, mis kõige rohkem wäest ja meie wälimistest tundmustest tuleb.

[...]

Sedawiisi sain mõtlemiste ja katsete teel looduse ilmmuutmata igawesele tõsidusele [tõele], see, et üks kuju (kera k.) üks wägi (kitsas mattelektriwägi) ja üks ollus (mis elektri wäest on saanud), ilmotsata maailmade riigis walitseb.”¹⁵¹

Järgmises numbris Vaarask tekst jätkus ja ta palus lugejatel saata oma teooriaid ning valmistas ta lugejaid ette järgimisteks kirjutisteks, kus ta lubas kirjutada „igast asjast laiemalt ja sügavamalt”. Sissejuhatavale tekstile kirjutas ta alla järgmiselt:

„Eestlaste elektri jumala Uku auuks ja Taaralaste tähtsuseks pühandunud, looduse uurija Eestlane. Jakob Waarask.”

151 „Ollus, wägi ja kuju”. Eesti Postimees, nr. 30, 24 juuli 1885.

Üsnagi pikaks veninud tekstide kogu ilmus Postimehes osade kaupa 1885. ja 1886. aastatel.¹⁵² Pole täpselt teada kogu Vaaraski elektrile põhineva mõtteviisiile saabunud tagasisidet. Kui Vaaraski nõudmisel tema filosoofilisi arutlusi hakati väikse pausi järel Eesti Postimehes uuesti avaldama, lisati Vaaraski jutu algusesse Postimehe toimetuse poolne kommentaar teksti sisust. Kommentaar kiitis küll kaunilt autori mõttepingutusi aga samas hoiatas lugejaid, et Vaaraski kirjutis on niigi selge nendele, kes oskavad sügavamalt mõtelda ning kuhu jõudsid maailma mõtestamisel omal ajal juba Kreeka mõtlejad.¹⁵³

Palju hiljem, 1906. aastal, ilmus „Sõnumete” lisaväljaandes pseudonüümi Rusticuselt pikem kirjutis teaduse olemusest. Tekstis tutvustas autor Eesti pseudoteaduslike mõtlejaid. Kirjatöö autor oli leidnud Vaaraski Postimehesse saadetud kirjatükid, mida Rusticus kommenteeris järjekindlalt „Vaaraskismuse” nime all üsnagi irooniliselt.¹⁵⁴

Kuigi pole teada, kas Vaarask oli isegi teadlik viimasesest kirjatükist, kuid vaevalt oleks kriitika lugemine tema enesekindlust kõigutanud. Postimehes avaldatu jäi tema filosoofia põhialuseks, mida ta hakkas usinalt täiendama. Kui Vaarask veetis kolmandat aastat Vormsil, teadmata, kas saab seal kunagi preestriks, keskendus ta taas mõttetööle. Alates 1892. aastast hakkas ta kirjutama motolaule.¹⁵⁵ Päevikusse kirjutas ta motolaulu valmimisel selle pealkirja. Plaanis oli kirjutada kokku 1111 motolaulu, mis pidid seletama uue mõtteviisi põhimõtteid.¹⁵⁶ Motolaulud olid kindlale teemale pühendatud õpetus. Ainukesed teadaolevad motolaulud, mis on säilinud, on omal ajal Eesti Postimehes tema tekstide juures avaldatud nagu näiteks ilmselt üks esimesi motolaule:

„Ühes olus, wäes ja kujus
Aigmata aegadest
Looduses kõik enne ujus
Ujuma saab igawest”¹⁵⁷

152 „Ollus, wägi ja kuju”. Eesti Postimees, nr. 30-31, 37-38, 41-43, 46-47, 1885. nr. 30

153 „Looduse wägi”. Eesti Postimees, nr. 37, 11.09.1885.

154 „Teaduse kindlus.” Sõnumete lisa, 17.12.1906 ja 24.12.1906.

155 Esimeste motolaulude pealkirjad on toodud lisa nr. 2. Pealkirjadele on lisatud daatum, millal Vaarask on nad kirjutanud oma päevikutesse.

156 RA, EAA.2288.1.35: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 06.07.1893.

157 „Ollus, wägi ja kuju”. Eesti Postimees, nr. 30, 24.07.1885.

1885. aastal võisid motolaulude kavandid koosneda tõesti ainult neljast reast aga kui motolaulud said valmiks, siis pühendus Vaarask nende täiendamisele. Lõpptulemusena võis sündida põhjalikke laule igast 1111 teemast. 1924. aastal on hinnati silma järgi Vaaraski luulekogu 100 000 värssi ligi.¹⁵⁸

Kuna motolaulude sisu on suuremas osas kadunud, võib Vaaraski filosoofiat jälgida ainult pealkirjade tasandil. Püüan järgnevalt esitada pisut laiemalt konteksti Vaaraski motolaulude nimetuste taga.

Ilmselt oli üheks Vaaraski suureks mõjutajaks pikaajaline kamraad, kirjanik Jaan Spuhl. Ta oli üks väheseid inimesi Vormsil, kellega Vaarask võis vestelda lugematutel teemadel nagu teadusmees teadusmehega. Kuna Vaarask oli tihti haiglane ja Spuhl oli ennast noorena harinud tervishoiualaste teadmistega, andis ta ka Vaaraskile tervisealast nõu. Vaarask laenas paljusid Spuhli saksakeelseid terviseraamatuid.

Vaaraski üks teadmiste kujundaja oli vähemalt 1890. aastatel Peterburis ilmunud ajakiri „Нива”. Illustreeritud ajakiri, mida Vaarask tellis Vormsile, sisaldas nii ilukirjanduslike jutustusi kui uusimaid populaarseid uudiseid poliitikast, teadusest ja kultuurist. Lisaks ajakirjaga tuli vahel kaasa ilukirjanduslike kaasväljaandeid. Vaarask luges enda sõnul peamiselt poliitika ja teadusuudiseid.¹⁵⁹ Teine oluline ajakiri, mida Vaarask tellis pikalt Vormsile oli samuti Peterburis ilmuv illustreeritud ajaleht „Природа и люди”.

Vahel aga Vaaras sattus lugema „Нива” ilukirjanduslikke lisasid. Ühest sellisest juhtumist on näha, kuidas ta tõlgendas maailma läbi oma motolaulude. Tegemist oli 1894. aastal tema kätte sattunud ulmelise lühinovelliga, milles 1924. aastal kommunistid jõudsid ühes riigis võimule. Teosele Vaarask andis oma hinnangu läbi 19.11.1892 kirjutatud motolaulu:

„[L]ugesin "Нива" raamatus "Вильгельмъ Бергеръ въ 1925 году. Новелла будущаго", mida eila õhtu lugema hakkasin, kunni lõpuni läbi ja leidsin seal, et "Kommunistlaste" walitsuse kord mõnes tükis ja ka mitmed tõised asjad üsna põhjusest ja lapselikud on. Abielu seadus on päris jälk. Tulewase elu sisse uskumist, ja ülemaid eesmärkisid neil ka ei ole, nii et nende elu jääb päris lapselikuks ja minu tunnistus et "Nigilismus on ebausuu wiimne aste" lä'ab nende juures täitsa täide

158 Ajalooline traditsioon Ridala ja Lääne-Nigula kihelkonnas, kogunud Juhan Libe 1924. aastal [Võrguteavik]

159 RA, EAA.2288.1.39: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 13.02.1895. „Muidugi loen ma aina politika ringwaatuse ja teaduslikud asjad ning mõned muud tarwilised teadused läbi; aga romanid ja tõised tühjad kirjeldused ei ole seda wäärt, et nende kallal kallist aega raisata.”

siis, kui selles Nowellas Kommunistlaste seadused ja sihid õiguste on kirjeldatud, sest Nigilismuse põhjused on mulle peaaegu täitsa tundmatud.”¹⁶⁰

Tõelapsed või olemuslased oli Vaaraski filosoofia nimetus tema mõtteviisi järgijatele. Kas Tõelapsi oli ka olemas? Ainuke teadaolev võimalik Vaaraski järgija oli tema abikaasa Helene Spuhl. Tulevane abielupaar kohtus 1884. aastal Mäemõisas. Nende kahe vanusevahe oli 6 aastat ja nende kohtumisel oli Helene 16-aastane. Kolm aastat varjasid nad oma kooselu kuniks 1888. aastal lõpuks abiellusid.

Vaarask talletas päevikutesse ka oma suhet Helenega. Päevikuid lugedes on Vaaraskil alguses justkui keegi pseudonüümiga õpilane, keda ta õpetas ja karistas vastavalt vajadusele. Hilisematest sissekannetest on järeldatav, et pseudonüümi taga oli päriselt tema tulevane abikaasa. Sünnipäevade ajal kasutas Vaarask Helene kohta nimetust „Esimene Olemuslane”.

Jakob Vaarask pühendas oma elu teadusele ja ei saanud lapsi. Suhe Helenega põhines vennalikule armastusele ja nii palju kui on teada, püsisid nad elu lõpuni tsölibaatis. Vaarask ise ei pidanud täieliku tsölibaati, vaid vahel langes millessegi, mida nimetas „pollutioniks”. Päevikutes on säilinud eneserahuldamiste arvuga seotud kokkuvõtted.¹⁶¹

3.3 Jakob Vaaraski pärand

Tõenäoliselt halvendasid 1935. aasta sündmused kodust väljaviskamisega Vaaraski niigi kehva tervist. Tema varanduse sundvõõrandamine ohustas ka käsikirju, mille kallal ta oli töötanud kogu elu. Sel aastal koostas ta notari juures testamendi, kus tunnistajateks olid Jakob Vahtrik, Joann Argel ja Timotheus Kuusik. Testamendis ta pärandas Mäemõisa, Luntsi ja Vabadiku-Pealuu talud uuele loodavale sihtasutusele „Tõelaste Liit”:

„Olles lasteta, pärandan oma Läänemaal, Sinalepa vallas asuvad ülemalkirjutatud kolm talu, millised olen ise ostnud, ühes kõigi päraldistega sihtasutisele Tõelaste Liit, mis saab loodud pärast minu surma minu käsikirjade väljaandmiseks ja minu õpetuste levitamiseks, sihtasutiste seaduses ettenähtud korras.”¹⁶²

160 RA, EAA.2288.1.35: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 20.10.1893.

161 nt. RA, EAA.2288.1.37: Jakob Vaaraski päeviku sissekanne 13.10.1894.

162 RA, ERA.14.9.1591, nummerdamata: Jakob Vaaraski testamendi koopia 26.06.1935.

Testament sätestas, et ta abikaasa Helene sai nendes tasuta korteri kuni surmani ja ta kohustas sihtasutust hoidma Mäemõisa hooneid ja haljastust ning Luntsi metsa samasugusena, kui mis oli tema surma ajal. Samas andis testament juhised tema pärandi säilitamiseks ja publitseerimiseks:

„Kõikide nende summadega, mis minu abikaasa ülalpidamisest, võlgade tasumisest, Mäemõisa aia, pargi, hoonete ja Luntsi metsa korrashoidmisest järelejäävad, saavad minu käsikirjad sihtasutise poolt võimalikult ruttu, kavakindlalt ja kronoloogilises korras väljaantud ning minu mõttetarkuse ja õpetuste levitamiseks loodud „Tõelaste Liidu” osakonnad ning rakukesed nii Eestis kui ka välismail. [...] Kõik kolm nimetatud talu ühes päraldistega jäävad jäädavalt ilma jagamata ja võõrandamata sihtasutisele „Tõelaste Liit” pühaks päranduseks ja algkoduks ning minu mõttetarkuse levitamise algasulaks, algkeskuseks, algtsentrumiks.”¹⁶³

Jakob Vaaraski päranditombu hooldajaks määrati Haapsalu eraadvokaat Adolf Korris, kelle ülesandeks sai ka mainitud sihtasutuse loomine.¹⁶⁴ Selleni aga kunagi ei jõutud. Kuigi Helene Vaarask jätkas abikaasa surma järel võlgade intressimakseid, püsisid võlad sellest hoolimata alles. Sihtasutust luues tuli 1939. aastal Siseministeeriumist varasemast juba tuttav konstateering: kinnisvaradel olevate võlgade koormus oli suurem kui kinnisvarade üldväärtus ja sihtasutust ei olnud võimalik ellu kutsuda.¹⁶⁵

Veel 1940. aastal, kui ajakirjandus jälgis hoolega Talvesõja sündmusi, vilksatas Vaaraski testamendi lugu ajakirjanduses veel viimast korda läbi. Päranditombu hooldaja Adolf Korris püüdis järjekindlalt luua Tõelaste Liitu ja kavatses selles osas veel kontakteeruda Siseministeeriumiga. Vaaraski käsikirjad anti ajutiselt Eesti Kultuuriloolisesse Arhiivi hoiule.¹⁶⁶

Jakob Vaaraski päranditombu tegevus ärkas veel kord ellu Saksa okupatsiooni ajal. Nõukogude ajal tehtud maareformid jõudsid ka Mäemõisasse, kus Vaaraskile kuulunud maakohtadest „lahutati palju maa-alasid ja anti mitmele isikule”.¹⁶⁷ Jakob Vaaraski päranditombu taotles Riigikomissari määruse põhjal Nõukogude ajal tehtud reformide tühistamist ja maakohtade taastamist endisele omanikule ehk päranditombule. See võimaldas Helene Vaaraskil sõlmida lepingu kodanik Robert Halliksbergiga. Leping kohustas Halliksberg maksma Helenele ülalpidamiseks 15 Riigimarka kuus

163 Samas.

164 RA, ERA.2404.4.5, l. 1: Jakob Vaaraski hoolekandetoimik.

165 RA, ERA.14.9.1591, nummerdamata. Siseministeeriumi üldosakond Jakob Vaaraski päranditombu hooldajale 15.04.1939.

166 „Tõelaste Liidu loomine taas päevakorral”, Uudisleht, nr. 42, 13.02.1940.

167 RA. ERA.2404.4.5, l. 14. Adolf Korrise avaldus Ridala vallakohtule 08.02.1942.

ja ehitama Mäemõisa talundi tagasi kasutamiskõlblikku seisukorda.¹⁶⁸ Tormilised ajad ja Korrisse surm 1942. aastal pani viimasegi punkti katsetele luua sihtasutus „Tõelaste Liit”.

1949. aastaks tembeldati Halliksbergi Mäe talu kulaklikuks majapidamiseks ja tema samanimeline poeg suri naabertalus metsavennana.¹⁶⁹ Mäemõisa kuulus edasi Ridala sovhoosile ja 1970. aastal muinsuskaitaja V. Ranniku võis ainult konstateerida, et Mäemõisa „peahoone on hävinud, tema riismeil on jälgitavad vaid kahe mantelahju asemed.” Mäemõisas jäi Jakob Vaaraski pärandit meenutama ainult sinna tema ajal istutatud mitmeliigiline park, seegi risustatuna.¹⁷⁰

Vaaraski sisuline pärand ehk tema dokumendid säilisid tunduvalt paremini aga ilmselt ikkagi mittetäielikult. Tema arhiiv oli hiigelsuur. Juba 1893. aastaks oli tal kogunenud märkimisväärsel arvul omaloomingut. Sel aastal oli ainuüksi tema isiklik päevik jõudnud 19. köitesse. Sellele lisandusid veel tema märkmikud, motolaulud, kuurehknungid, tööpäevaraamatud ja muud isiklikud dokumendid.

Kuna Jakob Vaaraski päranditombul ei õnnestunud luua sihtasutust, jäi õhku küsimus tema käsikirjade säilitamisest. Oma testamendis kohustas ta Tõelaste Liitu hoidma käsikirju hävinemise eest kindlas kohas. 1940. aastal käsikirjad anti ajutiselt üle Kultuuriloolisesse arhiivi. Pole teada, mis kujul Vaaraski looming arhiivi jõudis. Kas ta surma järel tema kirjakogu jagunes kaheks (isiklik + tõelaste käsikirjad) või kas kogu arhiiv anti korruga üle EKLAse? Tõenäoliselt käsikirjade all mõeldi ikkagi kogu Vaaraski arhiivi.

Kultuuriloolises arhiivis säilitati Vaaraski dokumente 15 või 20 aastat, kuniks Jakob Vaaraski materjalid anti üle Ajalooarhiivile 16. novembril 1954 või 1959.¹⁷¹ Ajalooarhiivi asjaajamisest ei leidunud kahjuks märget Vaaraski dokumentide vastuvõtmisest. Vaaraski materjalide vastuvõtmisel Ajalooarhiivi läks osa tema arhiivist laiali. Nimelt Vaaraski peetud koolipäevaraamatuid, kus on veel alles samad EKLA viited kui Vaaraski teistes dokumentide, on asetatud eraldi kollektsiooni.¹⁷² Teada on ka, et 1980. aastal loodi fondile nimistu, koos kirjeldatud arhivaalidega. See loetelu

168 Samas, l. 15-16. Ridala vallakohtu otsus.

169 LAMA.185.2.195: Halliksberg Robert Ado p. Panga küla Mäe talu kulaklikuks majapidamiseks tunnistamise kohta.

170 Muinsuskaitseameti arhiiv. ERA.T-76.1.10326, l. 136. Eesti NSV mõisate esialgne ülevaade - Haapsalu rajoon. Kd I (nr 1 - 50). V. Ranniku. A-125.

171 Autori kirjavahetus Kultuuriloolise Arhiivi juhatajaga. Aastanumbri ebakindlus tuleneb paleograafisest tõlgendusest.

172 nt. Vaaraski peetud Reiu kooli päevaraamat RA, EAA.622.1.100.

hõlmab praeguseni Rahvusarhiivis Vaaraski isikufondis säilitatavaid arhivaale, aga Tõelaste käsikirju sealjuures ei mainita.

Vaaraski isikuarhiivi osas pole seega teada ei isikuarhiivi üleandmise põhjust ega ka kindlat aastat. Kui üleandmise aastaks osutuks 1954. aasta, tähendaks see Ajalooarhiivi kurikuulsa makulatuurikampaania viimaseid aastaid. Selle kampaania jooksul hävitati Ajalooarhiivis Nõukogude Liidu paberipuuduse rahuldamiseks miljoneid säilikuid, seal hulgas hindamatult väärtuslike dokumente 18. ja 19. sajanditest.¹⁷³ Mõelda võib, et kui sellise ajaloodokumentide hävitamisvirma juurde oleks toodud kellegi võrdlemisi vähetuntud õigeuspreestri(!) fantaasiaküllane luulekogu, on raske kahelda, et näiteks mõne vallakohtu dokumentide säilitamiseks poleks Vaaraski materjale ohverdatud.

Kui aga üleandmisaastaks oluks 1959. aasta, siis suurejooneline makulatuurikampaania oli selleks ajaks suures osas juba läbi. Tulemus võis olla aga sellestki hoolimata sama. Ajalooarhiivis võis toimuda materjalide hindamine ja selle juures ei nähtud Tõelaste käsikirjade säilitamisel jumet ja need hävitati. Samas võidi tekstid hävitada juba Kirjandusmuuseumis või pärast 1959. aastat Ajalooarhiivis. Täiesti välistatud ei ole ka Tõelaste idee võimalik avastamine Eesti mäluasutuste sügavusest.

¹⁷³ Endel Kuusik, „Marianila Javkina ja makulatuurikampaania Eesti Ajalooarhiivis”, *Kleio : ajaloo ajakiri* (1993) nr. 7, lk. 37-41.

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks on anda ülevaade Jakob Vaaraski (1862-1936) elust ja tegevusest. Vaaraski eluloo uurimine lihtsustab tema pärandi kasutamist. Vaaraski päevikuid aastatest 1883-1917, kuhu ta tegi märkmeid peaaegu iga päev, säilitatakse Rahvusarhiivis (Fonf 2288)

Jakob Vaarask sündis 8. augustil 1862 Verioras õigeuskliku külakooliõpetaja perekonda. Kujunemisaastatel jätkas Vaarask oma isa jalajälgedes aga seda laiemalt kui ainult kihelkonnakoolihariduse põhjal. 18-aastasena astus Vaarask Tartu II Õpetajate Seminari. Vaaraski kooliaastad 1880-1882 vahetult enne C. R. Jakobsoni surma kujunesid rahvusliku liikumise kõrgajaks. Seminaristide eesti keele õpetajana oli muuhulgas rahvusliku liikumise aktiivne tegelane Mihkel Veske, kes ärgitas õppureid olema aktiivsed ühiskonnaliikmed. Seltsielu oli aktiivne, tehti näitemänge ja luuletati.

Tartu II Õpetajate Seminari lõpetas Vaarask parimate hinnetega ja ta alustas karjääri õigeusu koolmeistrina. Esimese kooliaasta ta õpetas Pärnumaal Reiu vallas. 1880ndate aastate alguses algas Läänemaal ulatuslik usuvahetumisliikumine. Vaarask saadeti Läänemaale Mäemõisa koguduse juurde ehitama üles sealseid kooliolusid. Vaaraski käe all kooliolud paranesid kiiresti ja tema tutvuste kaudu kolis kool lausa kohalikku mõisahäärberisse.

Kui venestamisaastatel asutati Iisaku kihelkonda Pühtitsa klooster, oli sinna vaja kedagi asutama uut õigeuskooli. Riia ja Jelgava piiskopi ning kooli-inspektor von Mewese soovitusel valiti ametisse Jakob Vaarask. Ta veetis seal aasta kuni saabus tagasi Läänemaale, Uue-Virtsu köster-kooliõpetajaks.

Hiljemalt Läänemaa aastatel Vaaraskil tekkis soov saada preestriks. 1888. aastal ta pakkus piiskopile võimalust minna Setomaale setude hulka misjonäritööd tegema ja saada seal preestriks. Setumaa oli aga Pihkva piiskopkonna aladel ja Riia piiskop ei olnud sellega päri. Saatuse tahtel piiskopil oli aga pakkuda teistsugune misjonitöö, kuhu oli vaja energilist, kahekümnendate eluaastate lõpus olevat koolmeistrit.

Mõned aastad varem oli Vormsi saarel usuvahetusliikumise järel asutatud õigeusu kogudus, kuhu vajati professionaalset ehk rootsikeelset tööjõudu. Vaaraskile pakuti Vormsile koolmeistri kohta tingimusega õppida rootsi keel selgeks. Sellega tal avanes võimalus saada Vormsi preestriks.

Jakob Vaaraskist sai 1894. aastal Vormsi õigeusu preester, amet, mida ta pidas kuni 1926. aastani. Preestrina ta pidas mitmekülgselt võitlust Vormsi vabausuliste ehk sektantidega. Vormsilastele jäi õigeusk Vaaraski pingutustest hoolimata võõraks. Vabariigi ajal ta kolis lõplikult elama oma kirikukihelkonnast eemale Mäemõisa Haapsalu alla. Vaarask oli jätnud oma kiriku ja koguduse hooleta ning ei tunnistanud Eesti Apostlik-Õiguskirikut ja 1926. aastal Vaarask lastakse lahti Vormsi preestri kohalt ning eemaldatakse vaimulikust seisusest.

Vaaraskile oli preestri amet ainult rahalise kindlustuse saamiseks. Tema eesmärk oli juba Õpetajate Seminari lõpetamisest alates luua oma filosoofia. Vaarask nägigi ennast eelkõige kirjaniku ja filosoofina. Ta kirjutas üle tuhande õpetliku luuletuse, mis kujutasid ennast tema usu järgijate, tõelaste, õpetustena. Eesti maausule ja elektrile põhineva usu põhialusteks olevad käsikirjad on praeguseks kadunud.

Jakob Vaarask suri 1936. aastal suurdes võlgades. Tema hiiglaslik käsikirjade kogu, mis kajastab tõelaste mõttemaailma on läinud kaduma. Õnneks tema päevikud on säilinud. Vaaraski kirjutatud 44 köidet aastatel 1883-1917 on uurijatele tohutu rikas egodokument, mis kajastab nii tema isikut kui laiemalt ajaloosündmusi tema ümber. Eriliselt märkimisväärne on Vormsi ajalooallikate katkendlik säilimine sellest perioodist, tehes Jakob Vaaraski omapäraseks Vormsi kroonikuks.

Summary

Schoolmaster, priest, philosopher Jakob Vaarask (1862-1936)

The purpose of this work is to give an overview of the life and activities of Jakob Vaarask (1862-1936). Studying Vaarask's biography is essential for the easier use of studying his legacy. In the National Archives, the personal archives of Vaarask (EAA.2288) preserve the diaries he kept, which he wrote almost every day from 1883 to 1917.

Jakob Vaarask was born on 08.08.1862, into family of Orthodox village schoolteacher in Veriora, Rāpina parish. In his formative years Vaarask continued to follow in his father's footsteps. At the age of 18, Vaarask entered the Tartu II Teachers Seminary. Vaarask's school years of 1880-1882 took place during the height of Estonian national awakening.

Vaarask graduated from Tartu II Teachers Seminar with the best grades and began his career as an Orthodox schoolmaster in 1883. In the early 1880s, a large-scale religious conversion movement began in Läänemaa. Vaarask was sent to Läänemaa to build up the school conditions in Mäemõisa congregation near Haapsalu. Under Vaarask's hands school conditions quickly improved, and through his acquaintances the school even moved to a local manor house.

When the Pühtitsa monastery was founded in Iisaku parish in 1886, someone was needed to establish a new Orthodox school in there. On the recommendation of the Bishop of Riga and Jelgava Jakob Vaarask was chosen as its first schoolteacher. He spent a year there until he returned to Läänemaa.

At least by the end of 1880s Vaarask had a desire to become a priest. In 1888, he offered to the bishop Arsenii, that he could go to Setomaa for missionary work and become a priest there. Setomaa, however, was in the area of the Diocese of Pskov, and the Bishop of Riga offered instead a different missionary assignment to which an energetic schoolmaster in his late 20s was needed.

A few years earlier, an Orthodox congregation had been established on Swedish speaking Vormsi island following the religious conversion movement in there. Vaarask was offered to go to Vormsi as a schoolmaster, learn Swedish, and with this he had the opportunity to become a priest there.

Jakob Vaarask became the Orthodox priest of Vormsi in 1894, a post he held until 1926. He was eventually kicked out from the clergy.

Vaarask's ambitions were greater than that. He used priest's office only for financial security. His goal from the time he finished the Teacher's seminar was to create his own philosophy. Vaarask saw himself primarily as a writer and philosopher. He wrote over a thousand instructive poems about his philosophy based around nature and electricity.

Jakob Vaarask died in 1936 in debt. His vast collection of manuscripts, reflecting the life of his would-be followers „Children of the Truth” has been lost.

Fortunately, his diaries have survived. The 44 volumes written in 1883-1917 by Vaarask are rich ego-document for the researchers, reflecting both his identity and, more broadly, the historical events around him. Particularly remarkable is the intermittent preservation of Vormsi's historical sources from this timeperiod, making Jakob Vaarask a peculiar chronicler for island of Vormsi.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv

Fond EAA.2288 Jakob Vaarask, kooliõpetaja ja preester

Fond EAA.1914 EAÕK Vormsi kogudus

Fond EAA.1971 EAÕK Rápina kogudus

Fond EAA.1269 EELK Rápina kogudus

Fond EAA.3416 Võru kinnistusamet

Fond EAA.291 Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner

Fond EAA.2292 Tartu õpetajate seminari vilistlaskogu

Fond EAA.30 Eestimaa kubermanguvalitsus

Fond EAA.1107 Mäemõisa (Sinalepa) vallakohus

Fond EAA.2840 Tallinna kinnistusamet

Fond EAA.3641 Eestimaa valdade toitluskomiteed (koondfond)

Fond EAA.1655 EAÕK Sinod

Fond ERA.1356 Riigikohus

Fond ERA.32 Kohtukoda

Fond ERA.3653 Eesti Maapank

Fond ERA.14 Siseministerium

Fond ERA.5201 Siseministeriumi perekonnaarhiivi dokumentide kollektsoon

Fond ERA.2404 Ridala Vallakohus

Teatri- ja muusikamuuseumi arhiivraamatukogu

Fond ETMM_6902 Konstantin Kreegi märgmikud

Muinsuskaitseameti arhiiv.

ERA.T-76 Käsikirjad

Perioodilised väljaanded

Hufvudstadsbladet

Eesti Postimees

Sõnumete lisa

Wirulane
Sakala
Olewik

Kirjandus

Andresen, Lembit, Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu. III, Koolireformid ja venestamine (1803-1918), (Tallinn: Avita, 2002)

Eesti Kooli Ajalugu 2. köide 1860. aastaist 1917. aastani (Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus). Autorid Aleksander Elango, Endel Laul, Allan Liim, Väino Sirk. koostaja ja toimetaja Endel Laul.

Jansen, Ea, Eestlane muutuv asjas – seisusühiskonnast kodanikuühiskonda (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2011).

Kruus, Hans, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail (Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1930).

Kuusik, Endel, Marianila Javkina ja makulatuurikampaania Eesti Ajalooarhiivis, *Kleio : ajaloo ajakiri* (1993) nr. 7, lk. 37-41.

Hindo, Nigol, Ap. õigeusu Räpina kogudus 1752-1937 (Ap. Õig. Räpina koguduse väljaanne, 1937).

Tartu II Õpetajate Seminar 1828-1928 (Tartu 1929).

Plaat, Jaanus, Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsessid 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni (Tartu, Eesti Rahva Muuseum, 2001).

Rebane, Leida, Usuvahetuslik liikumine Läänemaal aa. 1883-1885, *Ajalooline Ajakiri* nr. 2, 3, 4, 1933.

Spuhl-Rotalia (Eesti Maaülikool, 2011). Koostanud Aimur Joandi.

White, James. Russian Orthodox Monasticism in Riga Diocese, 1881-1917. *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*, 62 (3-4, 2020), 373–398.

White, James. Changing Tides of Nation and Confession: Building Orthodoxy and Empire on the Island of Vormsi, 1873-1905. *Ab Imperio* [ilmumas 2022].

Publitseeritud käsikirjad

Ajalooline traditsioon Ridala ja Lääne-Nigula kihelkonnas, kogunud Juhan Libe 1924. aastal [Võrguteavik] / HTML kujundaja Karl Jaago ; Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond (Tartu : EKM Teaduskirjastus, 2019).

Ajaloolist traditsiooni Röpina kihelkonnast Röpina ja Kahkva valdadest [Võrguteavik] / Miralda Ehrlich ; Eesti Kirjandusmuuseum, (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, c2006).

Lisad

Lisa 1.¹⁷⁴ Jaan Spuhli kirjutatus kirjas ta kirjeldab Vaaraskile Vormsile maandunud asteroidi (kirja), mille ühel küljel on müstilised märgid: „[Riia piiskopkonna sekretärit] Losskilt [Vormsi preester] Orlowini kiri mida kellelegi surelikule ei tohi ilmutada. Orlowist [Orlovi väimehe, Muhu-Hellamaa preester] Allikuni kiri mille järeldust põnewusega oodetakse. [Mäemõisa köster Jakob] Hermann 0 [punkti], [Läänemaa praost] Leismann ja [Risti preester] Küppar said pika nina, [endine Vormsi köster Kirill] Wiebe 0, [Jakob] Waarask 5 ja kiri laevaga Riiga piiskopile. Orlow läheb Wormsilt Haapsalusse, kust sõidab edasi Iim[järve] preestriks – wältus Juunist Juulini 1893. - [või] Orlow istub Wormsis kuni surmani.”

Sõiste külgedel jaal on latifegi umbes
järgmised mäistatustelised märgid:
L...skilt Or..wini mida kellelegi
surelikule ei tohi ilmutada. Or..wift Al..kuni
 mille järelduft põnewusega oodetakse. —
H...mann 0, L...mann ja H...ar
W..be 0. W...sk 5 ja + + R..ga.
+ . Or..w Worms = Hapsel   = Iim...
pötrit. — Wältus Juunist Juulini 1893. — ehk
Orl..w. Worms kuni +ⁿⁱ.

174 RA, EAA.2288.1.16, l. 12p: Jaan Spuhli kiri Jakob Vaaraskile 10.06.1893.

Lisa 2.¹⁷⁵ Jakob Vaaraski kirjutatud motolaulude pealkirjad enne preestriks saamist ehk kokku umbes 2/3 motolauludest. Lisatud on ka päeviku sissekande daatum, kus pealkiri on mainitud.

15.04.1892 – Aeg	19.01.1893 – Kontide saamine	14.08.1893 – Liikumise vähenemine
16.04.1892 – Ruum	20.01.1893 – Luuliikmede saamine	14.08.1893 – Liikumise suurenemine
17.04.1892 – Olemuse mõistus	21.01.1893 – Sõrmede ja warbade saamine	17.08.1893 – Allalangemine, ehk raskus
18.04.1892 – Ollus	22.01.1893 – Hammaste saamine	17.08.1893 – Ülestõusmine, ehk kergus
20.04.1892 – Liikumine	23.01.1893 – Kontide tegewus	18.08.1893 – Ollusliku liikumise astmed
21.04.1892 – Külgetõmbew wägi ehk raskus	23.01.1893 – Ihu naha saamine	18.08.1893 – Olemuse Mõistuse tegewus
22.04.1892 – Elektri-wägi	25.01.1893 – Ihu naha tegewus	21.08.1893 – Algolluse lahkumine Olemuse Mõistusest
23.04.1892 – Soojus	26.01.1893 – Kilp-, koorik-, soomus-naha saamine	21.08.1893 – Muutliku olluse langemine Olemuse Mõistusesse
24.04.1892 – Elu ja Surm	27.01.1893 – Karwade, sulgede jne. Saamine	24.08.1893 – Wäljast sissewedrutlus
25.04.1892 – Armastus	28.01.1893 – Küinte, kabjade, sõrade saamine	24.08.1893 – Wäljast sissewedrutluse astmed
26.04.1892 – Elaja-riik	29.01.1893 – Sarwede ja noka saamine	24.08.1893 – Liikumise waheruum
27.04.1892 – Kiwi-riik	30.01.1893 – Loomade rinna saamine	25.08.1893 – Wäiksus
28.04.1892 – Taime-riik	30.01.1893 – Loomade keha saamine	25.08.1893 – Suurus
29.04.1892 – Täieus	01.02.1893 – Loomade pea saamine	25.08.1893 – Paljus
30.04.1892 – Usk	02.02.1893 – Rinna, keha ja pea sarnadus	25.08.1893 – Ainsus
01.05.1892 – Omandus	02.02.1893 – Pea aijude saamine	27.08.1893 - Rõhumine
02.05.1892 – Walitsus	03.02.1893 – Selja aiju saamine	28.08.1893 – Algliikumine
07.05.1892 – Abielu	03.02.1893 – Aijude tegewus	28.08.1893 – Olemuse rajad
08.05.1892 – Lastekaswatus	04.02.1893 – Närwide saamine	30.08.1893 – Ihud
08.05.1892 – Ainus käsk	04.02.1893 – Sõlmnärwide	30.08.1893 – Hinged (waimud)

175 RA, EAA.2288.1.32-39: Jakob Vaaraski päewikud.

	saamine	
09.05.1892 – Toidus	04.02.1893 – Närwide tegewus	31.08.1893 – Ihade igawdus
09.05.1892 – Jook	09.02.1893 – Tundmuse saamine	31.08.1893 – Hingede igawdus
11.05.1892 – Ihukate	10.02.1893 – Mõtlemise saamine	03.09.1893 – Ihade rändamine
11.05.1892 – Elumaja	11.02.1893 – Tahtmise saamine	03.09.1893 – Hingede rändamine
12.05.1892 – Tegewus	12.02.1893 – Rõõmu saamine	03.09.1893 – Tahtmise mõju ihude rändamise peale
12.05.1892 – Lustipidud	13.02.1893 – Mure sündimine	03.09.1893 – Tahtmise mõju hingede rändamise peale
13.05.1892 – Sündimise pidu / warad/	13.02.1893 – Wiha sündimine	04.09.1893 – Nuhtluslik ihude rändamine
13.05.1892 – Kihlused	15.02.1893 – Walu sündimine	04.09.1893 – Nuhtluslik hingede rändamine
14.05.1892 – Laulatamine	16.02.1893 – Südametunistus	04.09.1893 – Armastuselik ihude rändamine
14.05.1892 – Pulmad	16.02.1893 – Rahu sündimine	04.09.1893 – Armastuselik hingede rändamine
15.05.1892 – Puhted	18.02.1893 – Silmade saamine	07.09.1893 – Tõelaste kohus
15.05.1892 – Matused üleültse	20.02.1893 – Kõrwade saamine	07.09.1893 – Tõelaste kohtukoht
16.05.1892 – Tempel	21.02.1893 – Kuulmine	07.09.1893 – Tõelaste kohtuaeg
16.05.1892 – Olemuse teenistsus	22.02.1893 – Nina sündimine	07.09.1893 – Tõelaste kohtumõistjad
18.05.1892 – Olemuslaste eesmärk	23.02.1893 – Haistmine	08.09.1893 – Tõelaste kohtumõistmine
18.05.1892 – Olemuslaste wastalised ja sõbrad	24.02.1893 – Keele sündimine	08.09.1893 – Tõelaste kohtuseadused
19.05.1892 – Ülekohtu nuhtlus	25.02.1893 – Maitsmine	08.09.1893 – Kohtu otsuse täide saatmine
19.05.1892 – Õiguse palk	25.02.1893 – Hääle organi sündimine	08.09.1893 – Nuhtluse wähandamine ja andeksandmine
20.05.1892 – Tõsidus	27.02.1893 – Hääle sündimine	09.09.1893 – Kohtulikud tunistajad
20.05.1892 – Kuju	27.02.1893 – Rääkimise sündimine	09.09.1893 – Kohtuliku tunistuse kinnitus
21.05.1892 – Kodumaa	01.03.1893 – Laulu sündimine	10.09.1893 – Tõelaste

		wangihooned
09.06.1892 – Armastuse eksituste nuhtlus	01.03.1893 – Muusika sündimine	10.09.1893 – Tõelaste karistuse kohad
10.06.1892 – Tapmise nuhtlus	03.03.1893 – Mineralide seltside sündimine	11.09.1893 – Paast
10.06.1892 – Keha wigastuste nuhtlus	04.03.1893 – Taimede seltside sündimine	11.09.1893 – Kloostrid
11.06.1892 – Keelepekstmise nuhtlus	05.03.1893 – Loomade seltside sündimine	13.09.1893 – Mungad ja nunnad
11.06.1892 – Waletuse nuhtlus	06.03.1893 – Inimeste saamine	13.09.1893 – Tõelaste kauplemine
11.06.1892 – Ketseri nuhtlus	06.03.1893 – Baktorologia	16.09.1893 – Tõelaste raha
12.06.1892 – Lihasöömise nuhtlus	08.03.1893 – Põhjawalguse sündimine	16.09.1893 – Tõelaste meresõit
12.06.1892 – Auuahnuse nuhtlus	09.03.1893 – Jõgede jooksmise sündimine	17.09.1893 – Tõelaste wabrikud
12.06.1892 – Moodi ja kombe edewuse nuhtlus	10.03.1893 – Maapinna madalikude ja kõrgestikude saamine	17.09.1893 – Tõelaste wabrikutöölised
13.06.1892 – Laiskuse nuhtlus	11.03.1893 – Kuiwamaa saamine	18.09.1893 – Mineralide pruukimine
13.06.1892 – Liia söömise-, joomise-, rõõmu- ja kurbduse nuhtlus	12.03.1893 – Weekogude sündimine	18.09.1893 – Mineralide muretsemine ja mäekaewandused
13.06.1892 – Nuhtluste seadus üleüldse	13.03.1893 – Weepinna seis	21.09.1893 – Tõelaste käsitööd
15.06.1892 – Eksilaste tõelasteks wastuwõtmine	13.03.1893 – Aasta aegade saamine	21.09.1893 – Tõelaste käsitöölised
16.06.1892 – Tõetunnistus	15.03.1893 – Käärimine	22.09.1893 – Tõelaste kunstid
16.06.1892 – Kerjaja wastuwõtmine	16.03.1893 – Mädanemine	22.09.1893 – Tõelaste kunstnikud
16.06.1892 – Teendrite wastuwõtmine	17.03.1893 – Surmapõhjused	23.09.1893 – Tõelaste teadus
17.06.1892 – Wabriku töölise wastuwõtmine	(18.03.1893 – laul „Esimese Olemuslase 26maks sündimise päewaks”)	23.09.1893 – Tõelaste teadlased
17.06.1892 – Mäemehe wastuwõtmine	18.03.1893 – Kihwtid	24.09.1893 – Taimede pruukimine
17.06.1892 – Meremehe wastuwõtmine	19.03.1893 – Põlemine	24.09.1893 – Taimede eest hoolitsemine
18.06.1892 – Jahimehe wastuwõtmine	20.03.1893 – Soojuse sündimine	25.09.1893 – Tõelaste aiapidamine

18.06.1892 – Kalapüidja wastuwõtmine	20.03.1893 – Tõetunistajad	25.09.1893 – Tõelaste aiataimed
18.06.1892 – Karjapidaja wastuwõtmine	22.03.1893 – Külma sündimine	27.09.1893 – Tõelaste aednikud
19.06.1892 – Taluinimese wastuwõtmine	22.03.1893 – Hapnemine	27.09.1893 – Tõelaste ilupuiestikud
20.06.1892 – Aedniku wastuwõtmine	22.03.1893 – Wale tuli Lõunamaalt	28.09.1893 – Tõelaste põlluarimine
20.06.1892 – Käsitöölise wastuwõtmine	22.03.1893 – Tõsidus lähab Põhjust Lõunasse	28.09.1893 – Tõelaste põlluwiljad
20.06.1892 – Kaupmehe wastuwõtmine	23.03.1893 – Hullus	29.09.1893 – Tõelaste põlluarijad
22.06.1892 – Kohtumõistja wastuwõtmine	23.03.1893 – Keskpunktist wedrutuse saamine	29.09.1893 – Tõelaste abielatus
22.06.1892 – Kõrge riigiametniku wastuwõtmine	23.03.1893 – Kehade olluse muutumine	30.09.1893 – Onanismus
22.06.1892 – Riigiwalitseja wastuwõtmine	23.03.1893 – Uni	30.09.1893 – Tõelaste ajaleht
23.06.1892 – Soldati wastuwõtmine	24.03.1893 – Warjusurm	01.10.1893 – Tõelaste kirjandus
23.06.1892 – Wäeülema wastuwõtmine	24.03.1893 - Talwe-uni	01.10.1893 – Tõelaste kirjanikud
23.06.1892 – Arsti wastuwõtmine	24.03.1893 – Unenäod	02.10.1893 – Tõelaste tsensorid
30.06.1892 – Kooliõpetaja wastuwõtmine	24.03.1893 – Wiirastused	02.10.1893 – Post, telegraf, telefon jne.
30.06.1892 – Templeendri wastuwõtmine	26.03.1893 – Külad	04.10.1893 – Tõelaste trüki- ja kirjatähed
01.07.1892 – Kirjaniku wastuwõtmine	26.03.1893 – Linnad	04.10.1893 – Tõelaste numbrid
02.07.1892 – Prohwessori wastuwõtmine	26.03.1893 – Tööloomad	04.10.1893 – Tõelaste matematika
03.07.1892 – Filosofi wastuwõtmine	26.03.1893 – Tööjõuud	05.10.1893 – Tõelaste nimed ja liignimed
04.07.1892 – Kunstniku wastuwõtmine	27.03.1893 – Nüidse aja suurtsugu naesterahwas	05.10.1893 – Tõelaste tähtraamat
06.07.1892 – Teatrimängija wastuwõtmine	27.03.1893 – Nüidse aja suurtsugu meesterahwas	05.10.1893 – Tõelaste ajaarw
06.07.1892 – Moosekandi wastuwõtmine	27.03.1893 – Koolid	06.10.1893 – Tõelaste juubelaastad
07.07.1892 – Jesuitlase wastuwõtmine	27.03.1893 – Palwed	06.10.1893 – Tõelaste aastad

08.07.1892 – Muhameedlase wastuwõtmine	31.03.1893 – Nüidse aja keskmise seisuseline naesterahwas	06.10.1893 – Töelaste kuud
09.07.1892 – Pagana wastuwõtmine	31.03.1893 – Nüidse aja keskmise seisuseline meesterahwas	07.10.1893 – Töelaste nädalad
10.07.1892 – Buddistlase wastuwõtmine	31.03.1893 – Wäljakaewatud taimed	07.10.1893 – Töelaste päewad
11.07.1892 – Hümne Olemusele	31.03.1893 – Wäljakaewatud loomad	07.10.1893 – Tunnid ja nende jaotused
14.07.1892 – Hümne Päikesele	01.04.1893 – Nüidse aja liht naesterahwas	08.10.1893 – Töelaste ajanäitjad
14.07.1892 – Hümne Kuule	01.04.1893 – Nüidse aja liht meesterahwas	08.10.1893 – Pitkuse-, kruut- ja kantmõedud
15.07.1892 – Hümne tähtedele	01.04.1893 – Elutarwituste eest wõtlemine	08.10.1893 – Wilja-, wedelikde- jne mõedud
15.07.1892 – Hümne Maakerale	01.04.1893 – Loomade rändamine	09.10.1893 – Kõwaduse mõedud
15.07.1892 – Hümne planeetidele päikese süsteemis	01.04.1893 – Enese kaitsmine	09.10.1893 – Jõude mõedud
15.07.1892 – Hümne Tõsidusele	02.04.1893 – Liha söömine	09.10.1893 – Paberi arw ja kõik muud mõedud
16.07.1892 – Hümn ollusele	02.04.1893 – Kewad	09.10.1893 – Nobeduse mõedud
16.07.1892 – Hümn liikumisele	02.04.1893 – Suwi	11.10.1893 – Toiduse walmistamise kohad
16.07.1892 – Hümn ruumile	02.04.1893 – Kättetasumine	11.10.1893 – Töelaste toitude walmistajad
16.07.1892 – Hümn ajale	03.04.1893 – Sügis	11.10.1893 – Kõögiriistad ja sööginõud
21.07.1892 – Hümn Olemuse Mõistusele	03.04.1893 – Talw	12.10.1893 – Töelaste kütis
22.07.1892 – Olemuslaste hümn	03.04.1893 – Kurja wastu wõtlemine	12.10.1893 – Töelaste söömasaalid
23.07.1892 – Aja ainsus	04.04.1893 – Igawene ewangeelium	12.10.1893 – Töelaste töötoad
24.07.1892 – Ruumi ainsus	05.04.1893 – Elektriwäe saamine	12.10.1893 – Töelaste magamise toad
25.07.1892 – Olemuse Mõistuse ainsus	06.04.1893 – Elektriwäe tegewus	13.10.1893 – Söömakraami hoidmise kohad
26.07.1892 – Olluse ainsus	07.04.1893 – Magneediwäe tegewus	13.10.1893 – Rehed, kõiksuguste tööriistade kuurid

		jne.
27.07.1892 – Liikumise ainsus	08.04.1893 – Ilma kehade magneediwägi	13.10.1893 – Tõelaste pidusaalid
29.07.1892 – Wägede ainsus	09.04.1893 – Äike	14.10.1893 – Tõelaste kaewud ja hallikad
30.07.1892 – Elu ainsus	10.04.1893 – Wihm	14.10.1893 – Tõelaste külad (joonistab motolaulude vihiku kaanele „Tõelaste küla plaani”)
31.07.1892 – Armastuse ainsus	10.04.1893 – Lumi	14.10.1893 – Tõelaste pühad
01.08.1892 – Elaja-riigi ainsus	12.04.1893 – Rahe	15.10.1893 – Loomade pühad
04.08.1892 – Kiwi-riigi ainsus	14.04.1893 - Komeetid	15.10.1893 – Taimede pühad
05.08.1892 – Taimeriigi ainsus	15.04.1893 – Saturni ringid	15.10.1893 – Mineralide pühad
06.08.1892 – Täieuste ainsus	15.04.1893 – Päikese süsteemi saamine	15.10.1893 – Tõelaste heinamaad
06.08.1892 – Uskude ainsus	17.04.1893 – Asteroiidid	16.10.1893 – Tõelaste metsad
06.08.1892 – Omanduste ainsus	17.04.1893 – Planeetide Kuud	16.10.1893 – Tõelaste seltsid
07.08.1892 – Walitsuse ainsus	19.04.1893 – Pilwed	16.10.1893 – Tõelaste warandus
07.08.1892 – Abielu ainsus	21.04.1893 – Kiwistumine	18.10.1893 – Tõelaste päranduse õigus
08.08.1892 – Noore sugu kaswatuse ainsus	22.04.1893 – Diamant	19.10.1893 – Raskejalgsus
10.08.1892 – Käskude ainsus	23.04.1893 – Muumiaks muutumine	20.10.1893 – Mahasaamine
10.08.1892 – Toitude ainsus	24.04.1893 – Kuiumine	21.10.1893 – Nurgawoodi
11.08.1892 – Jookide ainsus	24.04.1893 – Külmmamine	22.10.1893 – Imetamine
11.08.1892 – Ihukatete ainsus	26.04.1893 – Keemialik sugulus	22.10.1893 – Algiga
11.08.1892 – Elumajade ainsus	27.04.1893 – Toitude walmistamine	23.10.1893 – Titeiga
11.08.1892 – Tegewuste ainsus	28.04.1894 – Toidu kraami hoidmine	25.10.1893 - Lapse põli
12.08.1892 – Pidude ainsus	29.04.1894 – Kindel ja wedel toidus	26.10.1893 - Kooli põli
12.08.1892 – Templide ainsus	30.04.1894 – Kuutõbi	27.10.1893 - Tõelaste koolikohad
12.08.1892 – Jumalateenistuste ainsus	01.05.1893 – Taime seemne idandamine	28.10.1893 - Tõelaste koolimööbel
12.08.1892 – Luulewaimude ainsus	02.05.1893 – Taime tüwi, wars, kõrs	29.10.1893 - Tõelaste kooliraamatud

13.08.1892 – Eesmärkide ainsus	03.05.1893 – Taime juured	30.10.1893 - Tõelaste õppeabinõud
13.08.1892 – Nuhtluste ainsus	04.05.1893 – Taime oksad ja juurde haraldused	30.10.1893 - Tõelaste kooliõpetuse viis
13.08.1892 – Heategude tasumiste ainsus	05.05.1893 – Taime süda	01.11.1893 - Tõelaste kooliaeg
14.08.1892 – Tõsiduste ainsus	05.05.1893 – Taime aastaringid	02.11.1893 - Tõelaste koolitrahwid
14.08.1892 – Kujude ainsus	07.05.1893 – Taime koor	03.11.1893 - Tõelaste kooliõppeasjad
15.08.1892 – Kodumaade ainsus	08.05.1893 – Taime koore sõlmed	03.11.1893 - Tõelaste koolitunistused
15.08.1892 – Heategude ainsus	08.05.1893 – Taime juurte urwad	04.11.1893 - Tõelaste koolitajad
15.08.1892 – Ülekohtu tegude ainsus	10.05.1893 – Juurtaimed	04.11.1893 - Tõelaste koolid
15.08.1892 – Walede ainsus	11.05.1893 – Taime lehed	05.11.1893 - Tõelaste aridus
17.08.1892 – Terwiste ainsus	12.05.1893 – Okaspuude lehed	05.11.1893 - Tõelaste kooliwalitsus
17.08.1892 – Tõbede ainsus	12.05.1893 – Taimede oksad	06.11.1893 - Tõelaste ametise õpimise iga
18.08.1892 – Arstimiste ainsus	13.05.1893 – Taimi lehtpead	06.11.1893 - Tõelaste ametide õpimine
18.08.1892 – Tundmuste ainsus	13.05.1893 – Kõrs-taimi pead	08.11.1893 - Pruudi põli
19.08.1892 – Wärwide ainsus	14.05.1893 – Õie-emakas	09.11.1893 - Peiu põli
19.08.1892 – Helide ainsus	14.05.1893 – Õie-tolmukad	10.11.1893 - Noorepaari põli (Meekuud)
19.08.1892 – Maigude ainsus	15.05.1893 – Õilmed	11.11.1893 - Abielu põli
19.08.1892 – Lehkuste ainsus	19.05.1893 – Õie katte-lehed	12.11.1893 - Coitus
20.08.1892 – Kõwaduste ainsus	20.05.1893 – Seemne idu-põie sigitus	13.11.1893 - Abielust lahutamine
20.08.1892 – Raskuste ainsus	21.05.1893 – Taime seeme	13.11.1893 - Lese põli
20.08.1892 – Ilude ainsus	22.05.1893 – Taime seemne pehmed katted	16.11.1893 - Täisiga
21.08.1892 – Teaduste ainsus	22.05.1893 – Taime seemne kõwad katted	16.11.1893 - Wanadus
21.08.1892 – Kunstide ainsus	24.05.1893 – Puuwiljade ja marjade kiwid	17.11.1893 - Suremine
22.08.1892 – Keelte ainsus	25.05.1893 – Käbid ja tilgad	18.11.1893 - Tõelaste ujumise kohad
22.08.1892 – Elaja-, kiwi- ja	26.05.1893 – Käsna ja taelad	19.11.1893 - Tõelaste ujumine

taime-riikide ainsus		
22.08.1892 – Kõige Olemuse ainsus	27.05.1893 – Seened	20.11.1893 - Tõelaste saunad
25.08.1892 – Hümn igawesele armastusele	28.05.1893 – Samblad	20.11.1893 - Keha pesemine
25.08.1892 – Hümn igawesele iludusele	29.05.1893 – Osjad	22.11.1893 - Ihu puhtus
26.08.1892 – Hümn igawesele süitausele	29.05.1893 – Kõrkjad ja sõnajalad	23.11.1893 - Waimu puhtus
26.08.1892 – Hümn igawesele pühadusele	31.05.1893 – Algtaimede signemine	25.11.1893 - Riiete, sööginõude jne puhastamine
26.08.1892 – Hümn igawesele jäädawusele	01.06.1893 – Taimede toiduse sissewõtmine	25.11.1893 - Wäljaheitete kohad
27.08.1892 – Hümn igawesele wärskusele	02.06.1893 – Taimede toidus	26.11.1893 - Tõelaste juuksed
27.08.1892 – Hümn igawesele täieusele	03.06.1893 – Taimede ja loomade sarnadus	27.11.1893 - Tõelaste habe
18.09.1892 – Ainsuse igawene kasu ajas	04.06.1893 – Taimede ja loomade hingamine	27.11.1893 - Kүүnte lõikamine
19.09.1892 – Igawene kasu ainsusest ruumis	05.06.1893 – Loomade ja taimede suguorganide sarnadus	29.11.1893 - Tõelaste peakate
24.09.1892 – Igawene kasu ainsusest Olemuse Mõistuses	05.06.1893 – Taimede ja loomade sigitamise sarnadus	30.11.1893 - Tõelaste näokate
25.09.1892 – Igawene kasu ainsusest olluses	07.06.1893 – Taimede seedmise orginid ja seedmine	01.12.1893 - Tõelaste riided
26.09.1892 – Igawene kasu ainsusest liikumises	08.06.1893 – Taimede wabatahtlik edasiliikumine	02.12.1893 - Tõelaste jalakate
26.09.1892 – Igawene kasu ainsusest wägedes	09.06.1893 – Taimede nägemine	03.12.1893 - Tõelaste woodid, magamise riided jne
29.09.1892 – Igawene kasu ainsusest elus	10.06.1893 – Õilmed ja silmad	04.12.1893 - Tõelaste sõiduriistad
29.09.1892 – Igawene kasu ainsusest armastuses	11.06.1893 – Taimede kuulmine	04.12.1893 - Tõelaste teed
30.09.1892 – Igawene kasu ainsusest elaja- kiwi- ja taime-riigis	12.06.1893 – Taimede haistmine	04.12.1893 - Tõelaste sillad, tunnelid jne
01.10.1892 – Igawene kasu ainsusest elajariigis	12.06.1893 – Taimede maistmine	07.12.1893 - Tõelaste tööriistad
02.10.1892 – Igawene kasu ainsusest kiwiriigis	14.06.1893 – Taimede nahatundmus	07.12.1893 - Tõelaste mööblid
16.10.1892 – Igawene kasu ainsusest taimeriigis	15.06.1893 – Taimede enesekaitsmine	09.12.1893 - Tõelaste ülestõusmine

17.10.1892 – Igawene kasu ainsusest täieustes	15.06.1893 – Taimede surm	10.12.1893 - Tõelaste söögiaeg
17.10.1892 – Igawene kasu ainsusest uskudes	16.06.1893 – Taimede wõitlus	11.12.1893 - Enne söömist
17.10.1892 – Igawene kase ainsusest omandustes	16.06.1893 – Taimede armastus	11.12.1893 - Söömise ajal
04.11.1892 – Igawene kasu ainsusest walitsuses	16.06.1893 – Taimede mure ja rõõm	12.12.1893 - Pärast söömist
05.11.1892 – Igawene kasu ainsusest abielus	17.06.1893 – Taimede keel	14.12.1893 - Tõelaste magama minemine
06.11.1892 – Igawene kasu ainsusest nooresugu kaswatuses	17.06.1893 – Taimede tahtmine	15.12.1893 - Tõelaste magamise aeg
07.11.1892 – Igawene kasu ainsusest käskudes	17.06.1893 – Taimede mõistus	16.12.1893 - Tõelaste ülewalolemise aeg
07.11.1892 – Igawene kasu ainsusest toitudes	18.06.1893 – Taimede musklid	17.12.1893 - Tulekahjud
09.11.1892 – Kasu jookide ainsusest	18.06.1893 – Taimede kondid	17.12.1893 - Olluste toitlik wäärtus
09.11.1892 – Kasu ainsusest ihukatetes	18.06.1893 – Taimede werenõud	18.12.1893 - Kadedus
10.11.1892 – Kasu ainsusest elumajades	19.06.1893 – Taimede südamed	18.12.1893 - Seisused
10.11.1892 – Kasu ainsusest tegewustes	19.06.1893 – Taimede närwid	21.12.1893 - Päikese mõju Maakera peale
11.11.1892 – Kasu ainsusest pidudes	19.06.1893 – Taimede aijud	21.12.1893 - Kuu mõju Maakera peale
11.11.1892 – Kasu templide ainsusest	21.06.1893 – Taimede väljaheitete organid	21.12.1893 - Planeetide mõju Maakera peale
12.11.1892 – Kasu ainsusest jumalateenistuses	21.06.1893 – Taimede väljaheitid	21.12.1893 - Komeetide mõju Maakera peale
12.11.1892 – Kasu luule-waimude ainsusest	22.06.1893 – Wääntaimed	22.12.1893 - Meteoriitide mõju Maakera peale
13.11.1892 – Igawene kasu ainsusest eesmärkides	22.06.1893 – Taimede pidemed	22.12.1893 - Tähtede mõju Maakera peale
13.11.1892 – Kasu nuhtluste ainsusest	23.06.1893 – Taimede healeorganid	22.12.1893 - Uduilmad
14.11.1892 – Kasu heategude tasumiste ainsusest	23.06.1893 – Taimede healed	22.12.1893 - Seltslikud ilmu-kehad
14.11.1892 – Igawene kasu ainsusest tõsidustes	23.06.1893 – Taimede laul ja muusik	23.12.1893 - Järsku ilmujad ja kadujad ilmu-kehad
14.11.1892 – Igawene kasu ainsusest kujudes	25.06.1893 – Sisseimetsemine (endosmós)	23.12.1893 - Pikali olemine

14.11.1892 – Kasu kodumaade ainsusest	25.06.1893 – Wäljaimetsemine (eksosmós)	23.12.1893 - Istumine
14.11.1892 – Kasu heategude ainsusest	26.06.1893 – Capilarität	23.12.1893 - Seismine
4.11.1892 – Kasu walede ainsusest	26.06.1893 – Kaunad	24.12.1893 - Käimine
14.11.1892 – Kasu terwiste ainsusest	28.06.1893 – Taimede esimene kodumaa	24.12.1893 - Jooksmine
14.11.1892 – Kasu tõbede ainsusest	29.06.1893 – Taimede tõine kodumaa	24.12.1893 - Turnimine
14.11.1892 – Kasu arstimiste ainsusest	29.06.1893 – Taimede kolmas kodumaa	24.12.1893 - Tantsimine
15.11.1892 – Igawene kasu tundmuste ainsusest	29.06.1893 – Taimede neljas kodumaa	24.12.1893 - Näitemängud
16.11.1892 – Igawene kasu wärwide ainsusest	30.06.1893 – Taimede wiies kodumaa	30.12.1893 - Kontsertid
16.11.1892 – Igawene kasu helide ainsusest	30.06.1893 – Taimede rakud	30.12.1893 - Wäljanäitused
16.11.1892 – Igawene kasu maigude ainsusest	30.06.1893 – Taimede haralised waasid	04.01.1894 - Kunstasjade kogud
17.11.1892 – Igawene kasu ainsusest lehkwestes	30.06.1893 – Taimede wääntorud	04.01.1894 - Raamatute kogud
17.11.1892 – Igawene kasu kõwaduste ainsusest	01.07.1893 – Muutliku olluse algastmed	05.01.1894 - Looduslikude asjade kogud
17.11.1892 – Igawene kasu raskuste ainsusest	01.07.1893 – Eeter	07.01.1894 - Wanawara kogud
17.11.1892 – Igawene kasu ilude ainsusest	01.07.1893 – Õhk	08.01.1894 - Ülesleidused
18.11.1892 – Igawene kasu teaduste ainsusest	01.07.1893 – Wesi	08.01.1894 - Leidused
18.11.1892 – Kasu kunstide ainsusest	02.07.1893 – Kindel ollus	10.01.1894 - Wanad ja uued teoriad
18.11.1892 – Igawene kasu keelte ainsusest	02.07.1893 – Algolluse fauna	11.01.1894 - Kunstlauljad
18.11.1892 – Igawene kasu kõige Olemuse ainsusest	03.07.1893 – Eetri fauna	12.01.1894 - Kunstmängijad
19.11.1892 – Nigilismus on ebausü wiimne aste	03.07.1893 – Õhufauna	13.01.1894 - Komposiitorid
19.11.1892 – Muutmata ja muutlik ollus	05.07.1893 – Wee fauna	14.01.1894 - Helikunsti õpetus
19.11.1892 – Muutusliku ilma sündimise eesmärk	05.07.1893 – Kuiwamaa fauna	15.01.1894 - Tõelaste noodid

19.11.1892 – Kõige muutliku olluse eesmärk	06.07.1893 – Wee fauna kätki	15.01.1894 - Tõelaste helikunst
20.11.1892 – Laiskus wiib olluse tuimuse sihile	06.07.1893 – Kuiwamaa fauna kätki	17.01.1894 - Tõelaste lauljad
20.11.1892 – Wirkus wiib olluse hõrnuse sihile	06.07.1893 – Eetri kiwiriik	18.01.1894 - Tõelaste moosekandid
20.11.1892 – Mõted on tegewuse ülem aste	07.07.1893 – Õhu kiwiriik	19.01.1894 - Laulu- ja mängujuhatajad
20.11.1892 – Meie mõistus ja tundmused on Olemuse Mõistuse tundemärgid	07.07.1893 – Wee kiwiriik	20.01.1894 - Tõelaste laulud
21.11.1892 – Kõik wabatahtlik tegewus on looduse sünd	07.07.1893 – Kindla olluse kiwiriik	21.01.1894 - Tõelaste muusiku tükid
21.11.1892 – Tegewus on kõige ainus arstirohi	08.07.1893 – Elajariigi klassidesse jautus	22.01.1894 - Laulu ja muusika kohad
23.11.1892 – Ülekohus on waimu haigus	08.07.1893 – Kiwiriigi klassidesse jautus	22.01.1894 - Tõelaste mänguriistad
24.11.1892 – Tõsidus on waimu terwis	08.07.1893 – Taimeriigi klassidesse jautus	24.01.1894 - Poesia
25.11.1892 – Olemuse Mõistuse tundemärgid üleültse	08.07.1893 – Nahatundmuse waral klassidesse jautamine	26.01.1894 - Salmide loojad
26.11.1892 – Olemuse Mõistuse tundemärgid kiwiriigis	09.07.1893 – Maitsmise waral klassidesse jautus	26.01.1894 - Tõelaste kaitse aiad
27.11.1892 – Olemuse Mõistuse tundemärgid taimeriigis	09.07.1893 – Haistmise waral klassidesse jautus	27.01.1894 - Mängud
28.11.1892 – Olemuse Mõistuse tundemärgid elajariigis	10.07.1893 – Kuulmise waral klassidesse jautus	28.01.1894 - Mesi
28.11.1892 – Olemuse Mõistuse tundemärgid usudes	10.07.1893 – Nägemise waral klassidesse jautus	29.01.1894 - Kahjulikude loomade wastu sõdimine
30.11.1892 – Olemuse Mõistuse tundemärgid ilmukehades	12.07.1893 – Õige klassidesse jautus	29.01.1894 - Katkud
01.12.1892 – Ilmu kehade sündimine	13.07.1893 – Fauna, kiwistik ja flora elawas loomes	31.01.1894 - Patude sündimine
02.12.1892 – Ilmukehade eluiga	14.07.1893 – Fauna, kiwistik ja flora igas mineralis	01.02.1894 - Patude kadumine
03.12.1892 – Ilmu-kehade lõpp	15.07.1893 – Fauna, kiwistik ja flora kaswajas taimes	02.02.1894 - Tuli
04.12.1892 – Ilmakehade sisimus	16.07.1893 – Kiwiriigi eluilmumised üleültse	02.02.1894 - Toores toidus

05.12.1892 – Ilmu kehade kiwiriik	17.07.1893 – Mineralide elu	03.02.1894 - Rahwus
05.12.1892 – Ilmukehade taimeriik	17.07.1893 – Mineralide wabatahtlik tegewus	04.02.1894 - Sugulus
07.12.1892 – Ilmu-kehade elajariik	19.07.1893 – Mineralide nägemine	05.02.1894 - Metrikad
08.12.1892 – Ilmukehade inimesed	20.07.1893 – Mineralide kuulmine	05.02.1894 - Hingekirjutus
09.12.1892 – Maawärisemised ja wulkaanid	21.07.1893 – Mineralide haistmine	06.02.1894 - Kliima mõju kiwistiku peale
10.12.1892 – Õhumerede ja wee-okeaanide woolused	22.07.1893 – Mineralide maitsmine	07.02.1894 - Kliima mõju taimestiku peale
11.12.1892 – Henesetapmine	22.07.1893 – Mineralide nahatundmus	08.02.1894 - Kliima mõju loomastiku peale
12.12.1892 – Armuanded	23.07.1893 – Mineralide tahtmine	09.02.1894 - Kehade keskelt tihenemine
12.12.1892 – Tänu	23.07.1893 – Mineralide mõistus	10.02.1894 - Kehade wälipinna tihenemine
13.12.1892 – Õnnetus	24.07.1893 – Mineralide armastus	11.02.1894 - Olemuse Mõistuse ökonomia
16.12.1892 – Wangi- ja orjapõli (samal päeval ka mainitakse midagi olemuslastest)	26.07.1893 – Mineralide sigidus	11.02.1894 - Muutliku Olemuse ökonomia
17.12.1892 – Priius	27.07.1893 – Mineralide kaswamine	02.04.1894 - Olluse ökonomia
18.12.1892 – Äraharjumine	28.08.1893 – Mineralide surm	03.04.1894 - Liikumise ökonomia
19.12.1892 – Imed	29.07.1893 – Mineralide heal	04.04.1894 - Ruumi ökonomia
19.12.1892 – Hipnotismus	30.07.1893 – Mineralide keel	05.04.1894 - Loomastiku ökonomi
21.12.1892 – Keskpunktist lükkamise wõim	30.07.1893 – Mineralide laulmine	06.04.1894 - Kiwistiku ökonomia
21.12.1892 – Kristallide saamine	31.07.1893 – Mineralide muusik	07.04.1894 - Taimestiku ökonomia
21.12.1892 – Taimede saamine	31.07.1893 – Mineralide enesekaitsmine	08.04.1894 - Iga loodusliku keha ökonomia
21.12.1892 – Taimede kaswamine	02.08.1893 – Mineralide toidus	09.04.1894 - Loomastiku wäiksuse rajad
22.12.1892 – Loomade saamine	02.08.1893 – Mineralide toiduse sissewõtmine	10.04.1894 - Loomastiku suuruse rajad
22.12.1892 – Loomade kaswamine	02.08.1893 – Mineralide seedmine	11.04.1894 - Kiwistiku wäiksuse rajad

22.12.1892 – Loomade südame saamine	02.08.1893 – Mineralide väljaheited	12.04.1894 - Kiwistiku suuruse rajad
22.12.1892 – Südame tiksumine	03.08.1893 – Mineralide hingamine	13.04.1894 - Taimestiku väiksuse rajad
23.12.1892 – Werenõude saamine	03.08.1893 – Mineralide uni	14.04.1894 - Taimestiku suuruse rajad
23.12.1892 – Werenõude sarnadus	03.08.1893 – Mineralide wõitlus	15.04.1894 - Meteorologia
23.12.1892 – Kopsude saamine	03.08.1893 – Mineralide mure ja rõõm	16.04.1894 - Õhu sõidud
23.12.1892 – Hingamine	04.08.1893 – Mineralide tõbed	16.04.1894 - Weealused uurimised
24.12.1892 – Seedmise organide saamine	04.08.1893 – Mineralide wiha	17.04.1894 - Teaduslikud reisud
24.12.1892 – Seedmise organide sarnadus	04.08.1893 – Mineralilikud kehad	19.04.1894 - Geometria
24.12.1892 – Seedmine	04.08.1893 – Mineralilikude kehade liikmed	20.04.1894 - Geografia
24.12.1892 – Urina organide saamine	04.08.1893 – Mineralide enesearestimine	21.04.1894 - Ajalugu
07.01.1893 – Uriina orgaanide tegewus	05.08.1893 – Mineralide ja loomade sarnadus	22.04.1894 - Wanawara uurimine
07.01.1893 – Suguorganide saamine	05.08.1893 – Mineralide ja taimede sarnadus	23.04.1894 - Seaduste teadus (Jurisprudentia)
08.01.1893 – Uriina ja suguorganide sarnadus	05.08.1893 – Menstuation	23.04.1894 - Gastronomia
09.01.1893 – Suguorganide tegewus	05.08.1893 – Kasu putukadest	25.04.1894 - Pedagogika
11.01.1893 – Armastuse saamine	06.08.1893 – Otsedus	26.04.1894 - Arstiteadus
11.01.1893 – Sigitamine	06.08.1893 – Kõwerus	27.04.1894 - Mõttetarkus
12.01.1893 – Nisade saamine	07.08.1893 – Kõige otsatus	28.04.1894 - Keelte teadus (filologia)
13.01.1893 – Nisade tegewus	07.08.1893 – Kõige igawdus (igawene olek)	29.04.1894 - Grammatika
14.01.1893 – Ihu edasiliigutawade liikmede saamine	09.08.1893 – Olluse ühinemine	30.04.1894 - Teologia
15.01.1893 – Ihu edasiliigutawade liikmede tegewus	10.08.1893 – Olluse koostlahkumine	30.04.1894 - Maalimise kunst
16.01.1893 – Muskliide saamine	11.08.1893 – Olluse astmed	02.05.1894 - Fotografia

16.01.1893 – Muskliide tegewus	12.08.1893 – Olluse waheruum	03.05.1894 - Skulptura
18.01.1893 – Muskliide wäsimums	13.08.1893 – Atomid	04.05.1894 - Mälestuse sambad
		05.05.1894 - Arhitektura
		06.05.1894 - Mehanika
		07.05.1894 - Teretamine
		07.05.1894 - Jumalagajätmine

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Albert Ludwig Roine,

(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose
Koolmeister, preester, filosoof Jakob Vaarask (1862-1936),
(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Dr. James M. White

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Albert Ludwig Roine

08.05.2022